

KUNSKAP OM
HISTORIA

Innehåll

Förord och Vad är en studiecirkel	1
Hur det började.	4
Den geomorfologiska utvecklingen och Bosättningar i Östersjöområdet och i norra Europa	4
Människornas bosättning i Östersjöområdet – utvecklingen fram till Hansans början	8
Hansan	11
Vad var Hansan för något? En översikt.	11
Bakgrund: Städernas roll i det medeltida samhället.	11
Hansans framträdande och utveckling	13
Hansans inre struktur	15
Medlemsstäderna.	16
Hansans handel och geografiska expansion.	17
Hansans ekonomiska politik.	17
Befolkningen i Hansastäderna	19
Hansans minskande betydelse.	21
Användningen av Hansan – Hansans skilda roller.	22
Hansaorganisationens politiska historia i Tyskland	23
Hansan som ett hot: Den norska uppfattningen	25
Tolkningen av Hansan i Estland	26
Andra världskriget i Skandinavien	28
Norge och Danmark	28
Finland under andra världskriget	31
Sverige under andra världskriget	33
De baltiska länderna under andra världskriget och förändring 1989 – 1991	36
Omkomna i de baltiska länderna 1939 – 1959	38
Den tyska återföreningen	44
Utrikespolitikens konstellationer och deras följder	44
Utvecklingen i DDR	47
Källor och litteratur	50
Kronologi: Östersjöregionen under 1000 år.	52

Detta projekt har finansierats med stöd från Europeiska gemenskapen inom ramen för Grundtvig-programmet

Detta projekts innehåll återspeglar inte nödvändigtvis Europeiska gemenskapens ståndpunkt och förpliktar inte på något sätt dess ansvar.

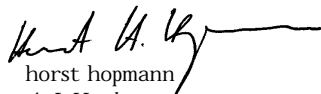
Förord

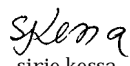
området runt östersjön har en mycket omfattande och komplex historia. Föreliggande studiehäfte är utarbetat av två studiegrupper i vardera Hamburg och Viljandi. Grupperna har valt att presentera historien genom några få valda exempel.

de tio stater, som idag gränsar till Östersjön – Finland, Ryssland, Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tyskland, Danmark, Sverige och Norge – har alla sin egen dramatiska och långa historia. Samtidigt hänger ländernas historia samman på olika sätt. Norge och Danmark till exempel bildade en union, som varade i nästan fem hundra år och i vilken också Sverige periodvis ingick. I Finland talar cirka tio procent av befolkningen svenska som en följd av att Sverige och Finland tidigare bildade ett rike. På likartat sätt bildade under medeltiden Polen och Litauen också ett rike. Polen har under århundraden varit utsatt för krig från främst Tyskland och Ryssland. I många fredsslut har landet styckats och delats upp. Först 1990 godkände Tyskland Polens västgräns. Ett godkännande som nu står nu under internationell rätt. Hansan var ett medeltida förbund av tyska köpmän som bedrev handel runt Östersjön och som utfärdade särskilda rättigheter för så kallade hansastäder. Många av de gamla hansastäderna är idag städer i andra stater än Tyskland. Krig men också politiska, ekonomiska och kulturella band har lämnat spår i hela området runt Östersjön. Lyckligtvis är ofred och militära konflikter över och har ersatts av internationella överenskommelser för att underlätta fri rörlighet för medborgarna. Men gränser kan också avskärma människor från varandra. Det har blivit svårare att komma in i EU för medborgare utanför EU medan rörligheten underlättats inom EU. De sociala skillnaderna mellan och inom länderna runt Östersjön har långt ifrån avskaffats.

då länder börja växa tillsammans finns det också ett ökat intresse för den gemensamma historien. En region bildas då den söker efter sin gemensamma historia. En sådan process och ökade relationer till omgivande nationer förhöjer medvetandet om gemensamma band. Detta är något, som också är tillämpligt på detta projekt.

historia är aldrig en enkel beskrivning av historiska fakta. Den innehåller inte bara händelser utan är framför allt en beskrivning som vårt samhälle idag projicerar på det förflutna. Hopp och fruktan projiceras i det förflutna för att vi bättre ska kunna orientera oss i framtiden och historiskt legitimeras det närvarande. Historia innehåller därför alltid motsättningar mellan olika tolkningar. För oss är undersökning av dessa tolkningar – där bakgrundsfakta är grundläggande – det viktigaste när det gäller att studera historia.

horst hopmann
AuL Hamburg

sirje kessa
AHL Viljandi

De fyra studiematerialen är resultatet av ett samarbete mellan sju studiecirklar i sex länder runt Östersjön inom ramen för ett EU-projekt.

TSL
HELSINKI

AHL
ESTONIA

LLES
LITHUANIA

Vad är en studiecirkel?

hur lär vi oss? Hur får vi ny kunskap? Traditionell inläring bygger ofta på studier på egen hand, studier som avslutas med ett prov. Man lär för skolan och inte för livet. Det är vi vana vid från skolan och från högre studier och från arbetslivserfarenhet. Forskning visar emellertid att mycket av det man lärt på det sättet snabbt glöms bort, kunskaper man visat med ett prov som ofta frågat efter detaljer.

Men det finns som vi alla vet många sätt att hämta in ny kunskap på. Ett av dem har fått namnet studiecirkel och erfarenheten av den studieformen varierar mellan Europas länder. Det viktigaste är att det handlar om en grupp som söker sig till en ram och där de kan välja att ta reda på ny kunskap i samverkan med andra. Deltagarna planerar, söker information, formulerar frågor, diskuterar, analyserar och utvärderar utifrån egna önskemål och intressen.

En grupp vuxna söker alltså kunskap tillsammans. Det behöver inte vara en lärare som leder cirkeln. Det är ju deltagarna själva som aktivt ska söka kunskapen. Men visst händer det att lärare leder cirklar. Det är mer vanligt inom vissa ämnesområden än andra, exempelvis språk och matematik. Då är det viktigt att denne inser, att det är väsentligt att i en sådan vuxengrupp inte agera som lärare – som många gör i sitt vanliga lärarjobb. I cirkeln gäller det att gemensamt söka svar på de frågor som deltagarna tycker är viktiga och inte främst besvara dem som läraren redan vet svaren på. Att utgå från deltagarnas frågor innebär att cirkeln inte bara ökar kunskapen utan också stärker deltagarnas självförtroende och självständighet.

i de länder som deltar i detta EU-projekt finns varierande erfarenheter av studiecirkel i den form de här beskrivits. Studiecirkelformen innebär därför för många en komplettering till en rad andra studieformer. EU har ansett det angeläget att genom detta projekt sprida kunskap om studiecirkeln som en möjlig väg till kunskap bland vuxna.

Denna ickeauktoritära studieform anses i Sverige haft stor betydelse för utvecklingen av det demokratiska samhället. Olof Palme, tidigare statsminister i Sverige, brukade ibland beskriva Sverige som en studiecirkeldemokrati. Han menade att i en studiecirkel lär sig deltagarna lyssna, motivera ståndpunkter, ta hänsyn och respektera andras uppfattningar. En demokrati förutsätter aktiva och informerade medborgare. Det stora antalet ickeauktoritära studiecirkel medverkade på det sättet till att utveckla demokratin i Sverige.

de cirklar som kommer att startas med stöd av dessa material, först i de länder som ingått i projektet men på sikt också i andra länder, kommer att ha ett studiematerial som utgångspunkt. Det ska inte ses som en lärobok, även om det innehåller en del fakta. Materialet bygger också på ett stort antal frågor. Ibland har de till syfte att hjälpa deltagarna med att prioritera i studierna innan en mängd fakta kommer, i andra fall är avsikten att frågorna ska stimulera bearbetningen av fakta.

Frågorna är så många att det är nödvändigt att välja vilka man ska ta upp i gruppen. Ni väljer själva vilka frågor ni tycker det är viktigt att samtala om och undviker de frågor ni inte känner för – men kanske också lägger till frågor som är viktiga för er, men som inte kommit med i handledningen!

självfallet väljer ni också vad ni vill läsa och vilken information som ni enskilt eller i smågrupper tar reda på mellan cirkelsammankomsterna. Ofta är det också stimulerande att intervjua personer utanför cirkeln; ibland är det nödvändigt att skaffa den kunskap cirkeln behöver just den vägen. Viktigast är emellertid deltagarna själva. Det är era erfarenheter, ert intresse och er livsvisdom, nyfikenhet och upptäckarglädje som är förutsättningen för ett lyckat studieresultat.

studiecirkeln behöver en ledare. Han eller hon deltar i studierna på samma villkor som övriga i cirkeln. Ledarens uppgift är att "hålla ihop" cirkeln, administrera arbetet. Ledaren har huvudansvar för att cirkeln fungerar som en grupp, ska se till att alla blir delaktiga, stimulera de tysta att yttra sig och hålla tillbaka deltagare som dominerar för mycket.

Den organisation eller förening, som svarar för cirkelverksamheten, bör se till att cirkelledarna får klart för sig vad som kännetecknar en studiecirkel. I en sådan introduktion till cirkelledarskap är det bra om det också ingår information och samtal om hur vuxna lär i jämförelse med hur barn och ungdom hämtar in ny kunskap. I introduktionen bör också ingå kunskaper om gruppdynamik, d v s om sådant som brukar hända i en grupp som träffas flera gånger.

erfarenheten säger att den ideala studiecirkeln består av sju-tio deltagare. Flertalet cirklar har mellan tre och 20 deltagare. Om en grupp är liten kommer inte så många synpunkter fram och antalet infallsvinklar blir begränsat. En stor studiecirkel medför att det blir svårt att få alla deltagare att vara aktiva och delta i den process som studiecirkelarbetet utgör.

Det är vanligt att studiecirklar samlas på deltagarnas fritid, vanligtvis en kväll i veckan med två eller tre timmars arbete. Dagarna mellan sammankomsterna är viktiga därför att de ger utrymme för funderingar och studier på egen hand eller tillsammans med en eller ett par deltagare i cirkeln.

Emellanåt kompletteras cirkelsammankomsterna med en eller fler längre samlingar ibland i internat - ofta över helger - för grundligare bearbetning av aktuella frågor.

hur länge pågår en studiecirkel? Det finns inte heller i det avseendet något enkelt svar. I somliga cirklar anser man sig inte ha möjlighet att sätta av mer än tre möten. Flertalet cirklar brukar dock tycka att det behövs ett tiotal sammankomster och de sträcker sig då över flera månader. Och det finns exempel på studiecirklar som vidgat sitt studieområde så att samvaron känns stimulerande i flera år!

Eftersom studiecirkeln är en ny studieform för många är det viktigt att deltagarna får en ordentlig genomgång av grundläggande principer för cirkelarbetet. När gruppen tagit del av materialet kan den välja och forma en grov studieplan, som självfallet kan ändras med framtida erfarenheter.

det har visat sig vara värdefullt för deltagarna – och därmed för studiecirkeln – att man då och då gör ett uppehåll i arbetet och diskuterar arbetsformerna. Vad känns bra och vad behöver ändras?

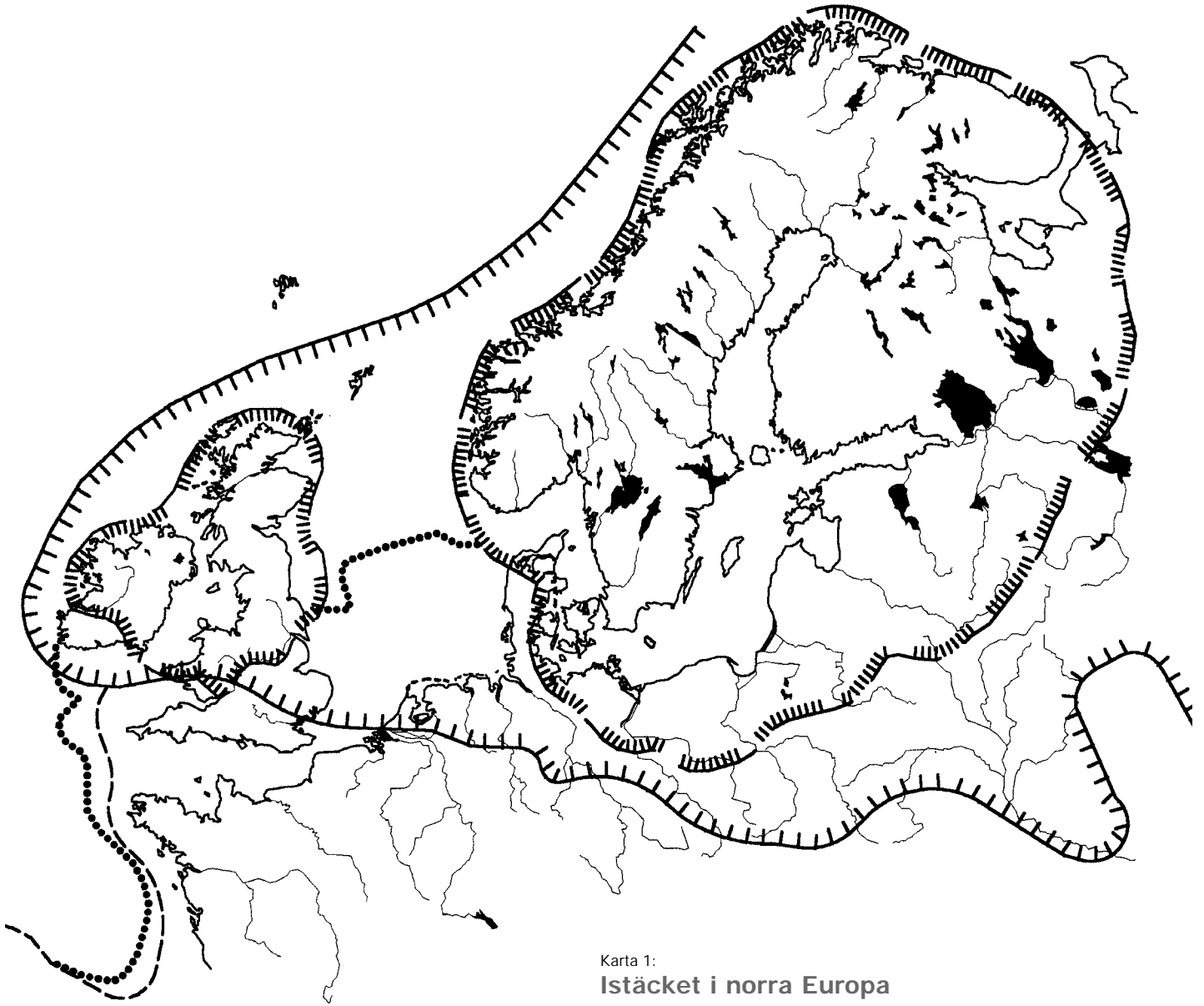
Hur det började

Geomorfologins utveckling och etablering i Östersjöområdet och i Norra Europa

dagens väl kända landskap i norra Europa med de stora haven Nordsjön och Östersjön skapades i stor utsträckning av de två sista stora istiderna: Saaleistiden som tog slut för omkring 100 000 år sedan och Weichselistiden som slutade för ungefär 12 000 år sedan. Under Saaleistiden var hela Skandinavien, de brittiska öarna (utom ett litet område i sydvästra England), dagens norra Tyskland, Polen och de baltiska staterna ända bort till Ukraina, täckta av väldiga glaciärer. Dessa glaciärer skrapade av de gamla bergen i Skandinavien och förde med sig sand, stora och små stenar och klippblock från hela norra Europa till de norra delarna av Centraleuropa, där dessa sand- och stenmassor lämnades i form av moränjord. På grund av de enorma mängderna fruset vatten var havsnivån ungefär 60 meter lägre än idag, så att Frankrikes atlantkust låg omkring 100 km utanför dagens kustlinje och det fanns en landförbindelse mellan södra England och Normandie. *Karta 1, Is i Nordeuropa*

För omkring 120 000 år sedan följdes istiden av en varmare period och isen smälte fullständigt. Men för ungefär 25 000 år sedan kom en ny istid, den så kallade Weichselistiden (isen nådde ända fram till floden Weichsel). Under denna istid, som tog slut omkring 12 000 före vår tideräkning, var norra Europa delat i två skilda glaciärområden: ett mindre område som innefattade Skottland, Wales, norra England och nästan hela Irland och ett större glaciärområde runt våra dagars Östersjön. Isen täckte hela dagens Norge (dalar, fjordar och bergsområden var täckta av is; endast de allra högsta bergstopparna reste sig över isen), Sverige, Finland, Estland, Lettland och Litauen, den östra hälften av Jylland, den östra hälften av den tyska delstaten Schleswig-Holstein, den nordöstra delen av Tyskland, norra Polen och Östpreussen. Några av de avskrapade klippblocken och sten- och grusmassorna knuffades fram av glaciärerna och avlagrades sedan i form av grus- och bergsmorän. I hundratals år i början av töperioden flyttade glaciärerna på sig och det landskap med morän bildades som vi idag känner igen (morän är dels material som transporterats av smältvatten från glaciärerna och dels material som sorterats och rundats av vatten vid landhöjningen). Det rinnande smältvattnet grävde kanaler för floder och andra vattendrag. Under denna period bildade resterna av de stora glaciärerna också fördjupningar, som fylldes med smältvatten som senare blev till sjöar.

detta är grunden till uppkomsten av landskapet i de östra delarna av Jylland, på de danska öarna i Östersjön, i östra Schleswig-Holstein, genom Mecklenburg, Pommern och in i de baltiska länderna med höjder upp mot 180 meter. Fördjupningarna och glaciärresterna förblev ibland intakta i århundraden och utvecklades så småningom delvis till djupa, klara sjöar, som den 70 meter djupa Schaalsee mellan Hamburg och Schwerin. Men de två istiderna med sina enorma glaciärer skapade också Östersjön.

Karta 1:
Istället i norra Europa

- Istäckets största utbredning för cirka 120 000 år sedan.
- Den sannolika kustlinjen för cirka 120 000 år sedan.
- Utbredningen av istället under den senaste istiden för ungefär 12 000 – 15 000 år sedan.
- Den sannolika kustlinjen för ungefär 12 000 år sedan.

när isen minskade i omfång flöt smältvattnet söder- och västerut och bildade en enorm dalsänka, som sträcker sig från floden Weichsel, den centrala delen av floden Oder, Spree-Havel-området i dagens Berlin, Elbe och sedan vidare mot Nordsjön.

omkring 10 000 f kr var fortfarande så mycket vatten fruset, att havsnivån låg ungefär 60 meter under nuvarande nivå och Nordsjöns kust sträckte sig från norra England till norra Jylland. De södra och centrala delarna av dagens Nordsjön och Engelska Kanalen var då land, de Brittiska öarna hörde till Europas fastland och Themsen var en biflod till dåvarande Rhen, som rann ut i havet öster om norra England. När isen drog sig tillbaka använde växter, djur och människor denna landförbindelse för att flytta till det tidigare tundralandskapet, som utgjorde södra och centrala England. Inte förrän omkring 5 000 f Kr separerade vattnet England från det europeiska fastlandet.

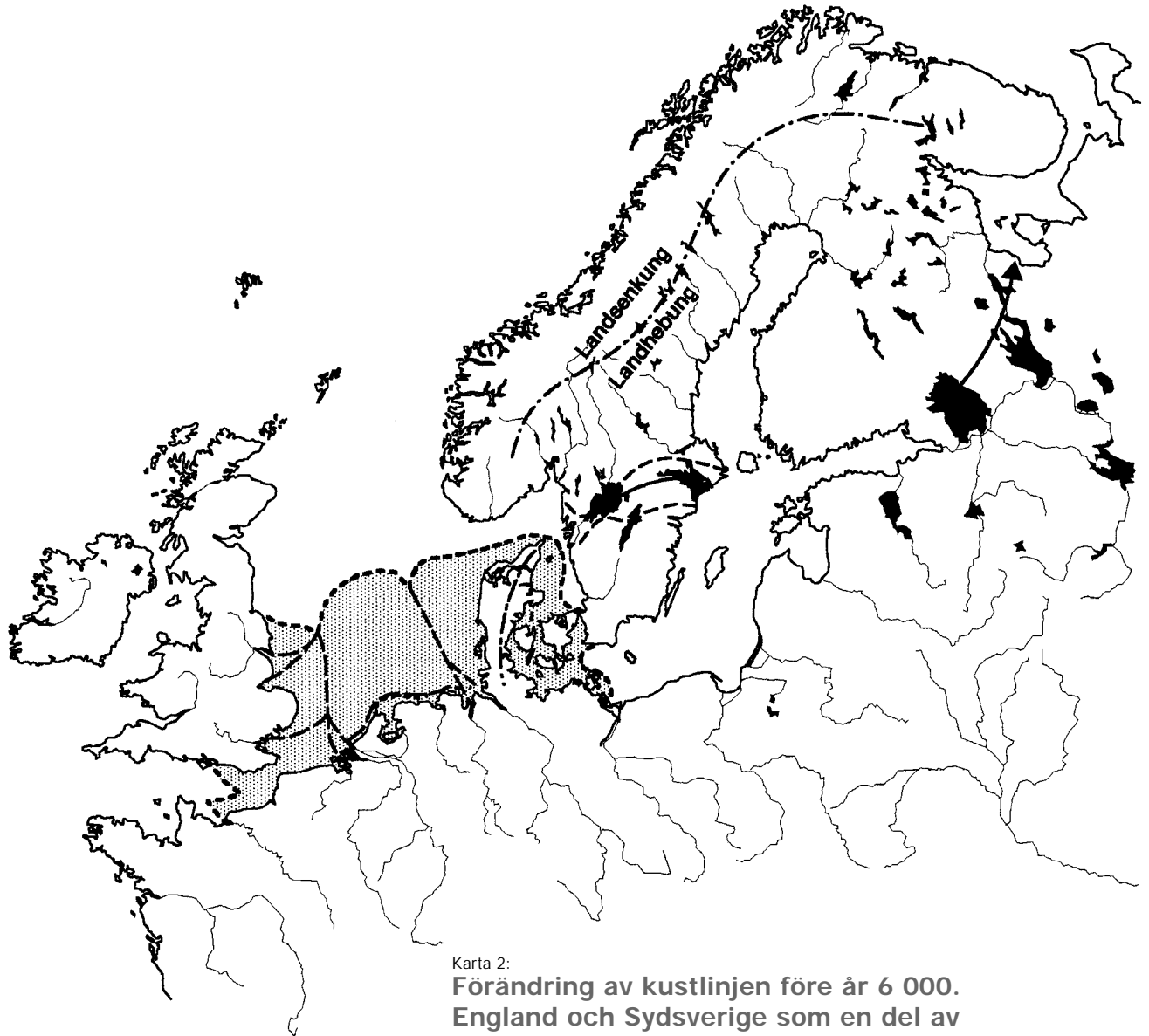
på grund av de gigantiska ismassorna, som kunde vara upp till 1 000 meter höga, plattades marken ut under flera hundra år i Östersjöområdet, i huvudsak i dagens Sverige och Finland. Även när isen hade dragit sig tillbaka var marken i detta område mycket lägre än nu, så att det fanns en obruten vattenväg från västra Östersjön via centrala Sverige till dagens Skagerak och i norr via området runt sjöarna Ladoga och Onega till Vita havet och Barents hav. I området kring de danska öarna Fyn och Själland var å andra sidan landet högre. För omkring 8 000 år sedan fanns en fast landförbindelse mellan norra Tyskland och södra Sverige. Detta innebar att de södra svenska landskapen Skåne, Halland och Småland tillhörde den centraleuropeiska landmassan och var separerade från dagens centrala delar av Sverige av en omfattande vattensträcka. Dätidens Östersjön låg öppet mot Atlanten vilket gjorde vattnet mycket saltare än det är idag.

Karta 2

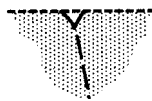
ursprungligen fanns en landförbindelse till södra Sverige och växter, djur och de första människorna använde denna "bro" i spåren av isen som drog sig tillbaka. I Sverige är de första spåren av mänskligt liv från perioden omkring 5 000 f Kr och de äldsta fynden i Schleswig-Holstein är ungefär 7 500 år gamla.

Efter att de oerhörda ismassorna smält, började landet runt Östersjön långsamt att höjas igen. Denna process pågår fortfarande, speciellt i området kring Finska Viken, där marknivån under de senaste 100 åren har stigit mer än en meter. På grund av landhöjningen skars vattenförbindelsen av mellan dagens Stockholm och området norr om Göteborg. Rester av denna tidigare havsförbindelse är de stora sjöarna Vänern, Vättern och Mälaren. Fortfarande idag kan man se södra Vänerns tidigare kustlinjer och man kan ännu hitta saltvattensmusslor. De gamla vikingastäderna hade öppet tillträde till havet – som t ex den svenska staden Birka väster om dagens Stockholm. Dessa städer slammade igen och förlorade havskontakten och därmed sin betydelse som handelsstäder.

när jordskorpan geomorfologiskt höjer sig i ett speciellt område, kompenseras detta ofta av en landsänkning i angränsande områden. Detta inträffade också i norra Europa; ett slags "slagsida" går genom Norge och Jylland. Väster om denna slagsida sjönk marknivån, vilket medförde översvämning av de norska fjordarna och orsakade att bottennivån i dagens Nordsjön också sjönk. Allt detta tillsammans med höjningen av

Karta 2:
Förändring av kustlinjen före år 6 000.
England och Sydsverige som en del av
den europeiska kontinenten.

Kustlinjens förändring före år 8 000 – 7 000 med ändringar av floder och kontinenten. Landförbindelsen mellan England och Sydsverige bröts inte förrän för cirka 5 000 år sedan.

Förbindelsen mellan Nordsjön och Vita Havet skapades när istäcket drog sig tillbaka samtidigt som Östersjöbassängen fylldes med smältvatten.

Efter landhöjningen skildes Östersjön från världshaven. De stora insjöarna skapades i Sverige: Vänern, Vättern och Mälaren.

Senare steg världshaven och tidigare landområden tillhörande Danmark blev vatten och som idag är södra Nordsjön. Vattenflöde från Kattegatt strömmade in i Östersjön. Lilla och Stora Bält skapades (7 000 – 2 000 f.K.)

havsnivån orsakade kraftiga stormar under medeltiden och i början av modern historisk tid fick man så stora översvämningar, att enorma uppodlade landområden vid norra Frisiens kust helt och hållet översvämmades: År 1362 och på nytt 1634 översvämmades Rungholt på ön Strand (ön som idag heter Northstrand är den sista norra återstoden av ön Strand) och förstördes totalt.

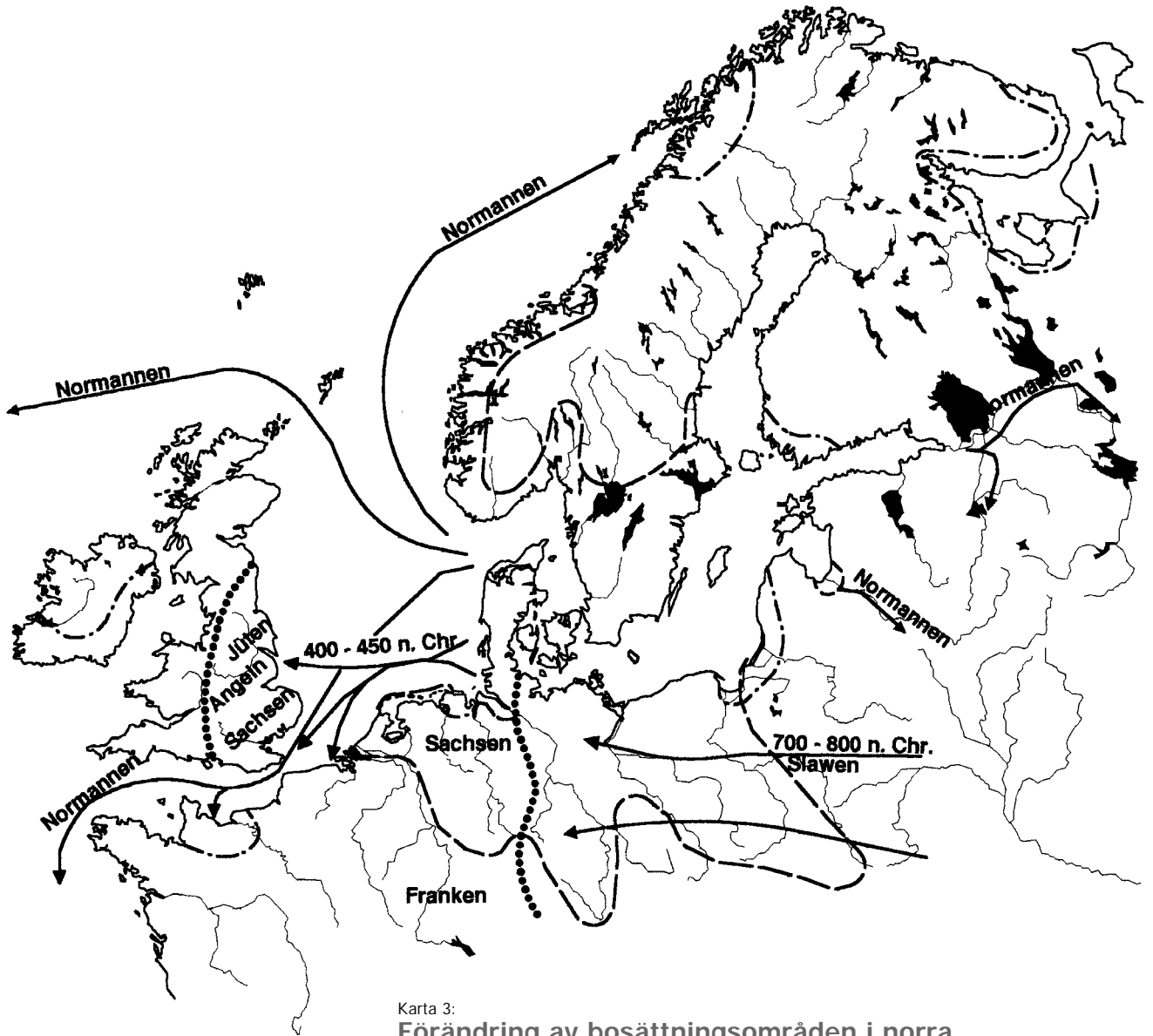
Människornas bosättning i Östersjöområdet – utvecklingen fram till Hansans början

när weichsel istidens glaciärer drog sig tillbaka och jorden blev varmare, visade sig de första tecknen på en tundraliknande flora och fauna och snart återbesatte olika människor också områdena. Från omkring år 6 000 f Kr bosatte sig indoeuropeerna i området mellan dagens Holland och Polen. De var jägare och samlare och kom över de landrensor som då fortfarande fanns till England och södra Skandinavien. Ännu idag görs fynd som vittnar om den tiden, då nomader som jägare och samlare vandrade i dessa områden och redskap som kan dateras tillbaka till förhistorisk tid har hittats på havsbotten i de södra delarna av Nordsjön. Omkring år 5 000 f Kr översvämmades området mellan England och kontinenten.

för 2 000 år sedan omfattade de germanska bosättningarna stora delar av östra Europa och nådde så långt som fram till dagens Ukraina. På grund av klimatförändringarna mellan åren 2 000 och 5 000 f Kr började de indoeuropeiska folkslag som härstammar från dagens Jylland, Schleswig-Holstein, området öster om Elbe samt dagens Polen att vandra västerut och tog sig med hjälp av båtar över Nordsjön till områden som idag bildar östra England och sydöstra Skottland. Sachsarna, som härstammar från sitt tidigare hemland, nu Niedersachsen, jutar och angler (nordöstra Schleswig-Holstein) drev tillbaka kelterna, som hade bosatt sig i England och introducerat sitt nordgermanska språk på de Brittiska öarna. De germanska folkslag som hade tagit sig västerut lämnade nästa inga spår efter sig (med undantag för några lämningar i de nordöstra delarna av Centraleuropa), och de områden som en gång hade varit röjda blev snabbt fullständigt överväxta. *Karta 3*

omkring år 700 – 800 kom slaviska folkslag ända fram till dagens Kiel och genomträngde detta vilda obefolkade område. Östra Holstein blev slaviska eller "vendiska" bosättningar som gavs slaviska namn. Delar av dessa slaviska bosättningar och det slaviska (vendiska) språket fanns fortfarande i de nordöstra delarna av Niedersachsen (i det sk "Vendernas rike" i närheten av Elbes centrala delar) fram till början av 1800-talet, och i södra Brandenburg och i södra Sachsen existerar det fortfarande idag.

under denna migrationsperiod bosatte sig finsk-ungerska etniska grupper, som hade separerat från de folkslag som fortfarande bor i dagens Ungern, i områdena öster om Östersjön. Deras bosättningar sträckte sig från det område som idag bildar länderna Finland och Estland, och fortfarande idag är de finska och estniska språken så nära varandra att båda folken kan kommunicera med varandra. Baltiska folkslag bosatte sig i områdena söderut.

Karta 3:

Förändring av bosättningsområden i norra Europa under och efter folkvandringstiden

— Gräns för tyska nybyggare före folkvandringstiden omkring 300 år f.K.

450-500 e. K. Tyskarna överger de östligaste bosättningsområdena.

700-800 e. K. 200 till 300 år senare fyller slaverna upp de övergivna områdena.

..... Gräns mellan slaviska bosättningsområden och områden tillhörande sachsare och franker år 700 – omkring 1100.

- . - . - Norska bosättningsområden på 800 – 900-talen.

Hemsida för
Haithabus museum:
[www.schloss.gottorf.de/
haithabu/frameset.htm](http://www.schloss.gottorf.de/haithabu/frameset.htm)

området norr om Elbe omfattade de normandiska bosättningarna. Elbe utgjorde sydgräns för denna nordiska kulturella sfär, som vid denna tid fortfarande hade ett gemensamt nordiskt språk. Fortfarande befolkade slaver stora landområden söder om Östersjön medan de normandiska bosättningarna utvecklades i de norra och nordvästra Östersjöområdena. Det viktigaste området för att bilda bosättningar för härskare och krigsherrar var i dagens Danmark, som vid den tiden även omfattade dagens Schleswig-Holstein, norr om Elbe. En viktig normandisk-dansk handelsstad var Haithabu (vilket betyder "en bosättning på Heide"), som låg längst inne i en trång vik av floden Schlei inte långt från Schleswig. Samtidigt upprättades Karl den stores frankiska imperium i Sachsen, söder om Elbe.

under Karl den stores regim började karolingerna utbreda sitt territorium mot norra Elbe. Detta kombinerades ofta med kristen omvändelse och omkring år 808 byggdes biskop Ansgars lilla katedral på Elbes norra sida, vid Alster, i ett område som kallades Hammaburg, dagens Hamburg. Under lång tid var det kamp om detta område norr om Elbe mellan normanderna (danskar), slaverna som kom från öster och frankerna som närmade sig från söder med den kristna kyrkan. I början av 800-talet gav den danske kungen Godfred order om att bygga en skyddsvall, "Danaverk", mellan Haithabu och Eiders mynning vid Nordsjön, som ett försvar mot Karl den stores trupper som trängde fram mot norr. Inte långt efter detta upprättade sachsarna en gräns med flera skyddsvallar (limes saxiones) mellan sachsarna i väster och slaverna i öster, vallar som sträckte sig ungefär mellan dagens Kiel och området öster om Hamburg. Frisiska köpmän seglade från Nordsjön via floderna Eider och Trene till Haithabu och använde denna stad som ett handelscenter för varor från de baltiska områdena.

under 800- och 900-talen utvecklades kungariket Danmark från många små furstendömen till den största normandiska makten i Östersjöområdet i norra Europa och Norge såväl som stora delar av England erövrades. Normanderna härskade över Östersjön och Nordsjön, de seglade längs de vidsträckta ryska floderna upp till Svarta Havet, upprättade bosättningar i norra Ryssland och längs norra Frankrikes (Normandiets) kust. De seglade ända till Medelhavet, där de senare grundade ett normandiskt rike på Sicilien och i södra Italien. I norr seglade Erik den röde och Leif Erikson omkring år 980 - 1000 från Island till Grönland och Nordamerika, som de kallade Vinland (ängarnas land).

omkring år 960 döptes den normandisk-danske kungen Harald Blåtand och nästa steg, omvändelsen i norr till kristendomen började i ärkebiskopsdömet Hamburg-Bremen. Nya katedraler byggdes i Ribe (Jylland) och i Lund (Skåne), och kristendomen fördes vidare norr- och österut. Under 1000- och 1100-talen utgjordes den viktigaste politiska makten i Östersjöområdet av det danska kungadömet, som på grund av personalunion med hertigdömena Schleswig och Holstein kunde utöva sin makt ända fram till Elbe. Trots detta byggde samtidigt kyrkorna och särskilt köpmännen upp sina egna maktstrukturer.

Hansan

Vad var Hansan? En översikt

hanseförbundet, en sammanslutning av städer och köpmän, existerade från det 12:e till det 17:e århundradet och bestod av upp emot 200 huvudsakligen tyska städer. På grund av den långa period det existerade men också på grund av att städerna var så utspridda geografiskt är Hansan en skattkammare av lokalt och socialt intresse, som kommer att beskrivas här. Men framför allt syftar denna översikt till att ge motiv för och hjälp till att beskriva lokal historia i Hansans bredare sammanhang.

Bakgrundsinformation:

Stadens roll i det medeltida samhället

uppkomsten av hansan är nära förbunden med den speciella roll som städerna hade under medeltiden. Det medeltida feodala systemet var uppdelat i sociala grupper med skilda legala rättigheter. Den centrala makten var "Personenverbandsstaat", en sammanslutning där makten i familjerna var förbehållen individuella ädlingar. Genom det feodala systemet hade adelns medlemmar skyldigheter mot varandra. Det innebar att lojalitet och beroendeförhållande existerade mellan individer och inte mellan stater, som vi har idag. Begreppet nation fanns inte under medeltiden och utvecklades inte till ett tydligt politiskt system förrän under 1800-talet. Den medeltida konstruktionen med "Personenverbandsstaat" betydde att städer till viss grad fritt kunde organisera sig. De bildade så kallade "Schwurgemeinschaften" (förbund som svor trohet till varandra) varur lokala samhällen utvecklades. Då och då hör vi talas om spänningar mellan den regerande adeln och städerna, som hade som mål att uppnå viss grad av självständighet. Från och med det 11:e århundradet hade städer i Europa frigjort sig och styrde sig själva genom stadsmöten eller stadsråd.

Diskussion

Städer är en uppfinning av medeltiden. Under de 12:e och 13:e århundradena grundades ungefär 4 000 städer i Europa. Känner ni till andra medeltida uppfinningar som fortfarande idag har betydelse?

Lübeck som grundades 1143 av en adelsman från provinsen Holstein, är ett bra exempel på hur denna frigörelse ägde rum. En kort tid efter grundandet nära den gamla slaviska Liubice (den vackra) utvecklades Lübeck till ett viktigt handelscentrum för Östersjön och drog fördel av striderna mellan feodalherrarna för att få sin frihet. År 1180 fick Kejsaren Friedrich Barbarossa personliga kontroll över staden, sedan Henry Lejonhjärta, Lübecks förre härskare, hade besegrats. Kort tid därefter tog den danske kungen över kontrollen av staden, men blev utdriven år 1126. Stadens råd vände sig då till kejsar Fredrik II och begärde att staden skulle bli en "reichsunmittelbare Stadt", vilket innebar en självstyrande stad under kejsarens omedelbara kontroll. Detta betydde att Lübeck officiellt kom under hans rättskipningsområde och var tvungen att betala

I de flesta litterära källor är Hansans historia uppdelad i tre faser: köpmännens Hansa fram till omkring 1350, Hansastädernas blomstringstid under det 14:e och 15:e århundradet, då de räknas som en av de viktigaste makterna i norra Europa, och nedgångsfasen från slutet av det 15:e till det 17:e århundradet.

Idag firas fortfarande ofta städernas grundande. När grundades städerna i ert område? Vilka och vad låg bakom?

Speciellt Lübeck är väl värd ett besök, eftersom dess medeltida stadscentrum fortfarande är välbevarat. Följande lista innehåller några av sevärdheterna:

- Holstentor – försvaret av en medeltida Hansestad (här finns också stadens museum)
- St Mary-kyrkan (Marienkirche) och Stadshallen – en Hansestads kulturella identitet och administration.
- En Hansaköpmans hus – dagligt liv, som överklassen bodde och arbetade under Medeltiden.
- Hantverkarnas hus och fattiga kvarter – hur medel- och underklassen bodde och arbetade.
- Heilig-Geist-Hospital – sociala strukturer, dåliga hus och sjukhus i en Hansastad.
- St Annen-Museum – skrän, stiftelser och religion under medeltiden.
- St Katharinen kyrkan – tiggardens roll i medeltida Hansastäder.

För mer information kan man kontakta turistbyrån i Lübeck (Lübeck-Informations-Zentrum)

avgifter till honom. Men kejsarens inflytande i staden var avsevärt mindre än de lokala styresmännens, något som medförde att Lübeck - precis som en del andra städer - i stor utsträckning fritt kunde bestämma över sin politik. De enda Hansestäder som också fick status som en "reichsfreie Stadt" (en stad med frihetsbrev) var Dortmund, Goslar, Nordhausen och Mühlhausen i Thüringen, och senare Köln, Hamburg och Bremen. Alla övriga betydelsefulla Hansestäder, som Brunswick, Riga eller Danzig, kontrollerades officiellt av stadens adel, men trots detta hade man ofta till stor del politisk frihet eller som i Hamburg, där man mer eller mindre körde ut adeln.

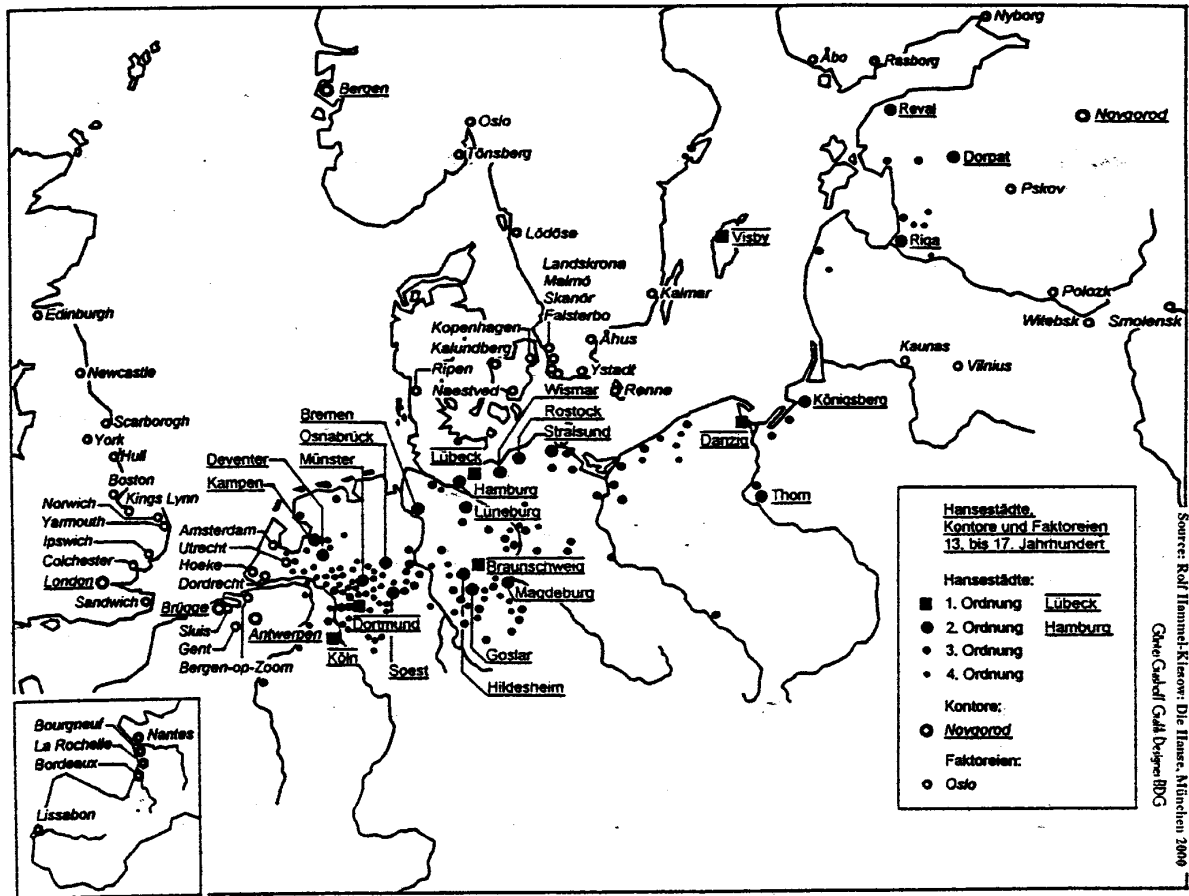
medborgarna löd under den lag som gällde i deras stad. Men städernas rådsförsamlingar var inte demokratiska organ utan omfattade i de flesta fall de härskande patricierna, huvudsakligen köpmän. Medlemmarna var invalda av rådsförsamlingen och satt där ofta på livstid. Städernas kontroll var en fråga som gång på gång ledde till konflikter med andra delar i samhället - främst hantverkarna, som var organiserade i skrän eller "Ämter" som de kallades i norra Tyskland. De lägre stående sociala klasserna var till största delen uteslutna från någon form av politisk makt och i de flesta fall hade de inga medborgerliga rättigheter - till exempel lönearbetare, nykomlingar till staden och de som hade "skamliga" yrken, som bödeln. Likväl fanns tecken på de första tidiga borgerliga strukturerna. I städerna bestämdes inte den sociala statusen enbart av födsel utan också av ekonomisk framgång. Icke desto mindre var det svårt att få tillgång till den härskande klassen och Hansastäderna styrdes av patriciska oligarkier (fåmansvälden) med inträdeskrav som liknade adelns, där arvsrätt spelade en viktig roll. Trots detta kunde städerna erbjuda större mångsidighet än på landet. Härifrån kommer det tyska ordspråket "Stadtluft macht frei" (stadsluften befriar), därför att den som vistades i en stad i ett år och en dag utan att bli tillbakakallad av sin feodalherre kunde stanna kvar i staden och få medborgerliga rättigheter, dock i utbyte mot betalning. *Karta 4*

Diskussion

Fortfarande idag jämför vi ibland staden med livet på landet. Har ordspråket "Stadtluft macht frei" (stadsluften befriar) någon betydelse idag?

Hansans utbredning från 1200-talet fram till 1600-talet

Hansans framträdande och utveckling

det finns inget speciellt datum som kan sägas vara Hansans start, utan organisationen utvecklades gradvis under loppet av 1100-talet. Under den sena medeltiden seglade tyska köpmän som sysslade med utrikeshandel med sina egna handelsfartyg till handelscenter, där de bildade organisationer för att säkra sina handelsrättigheter. De färdades ofta i grupper, härav bakgrunden till begreppet "Hansan", som betyder "band" eller "sällskap" på lågtyska. Handelssällskap som dessa nämns för första gången 1161 (i en referens till "gemeene Koopman") på Gotland, som vid den tiden var en av Östersjöns viktigaste handelscenter. De nordtyska köpmännen hade speciella handelsrättigheter och i utbyte mot dessa fick de gotländska köpmännen privilegier på nordtyskt område, såsom rätten att köpa och sälja varor, som det var förbjudet eller svårare för andra köpmän att handla med. Handelssällskap som dessa grundades inte bara av nordtyska köpmän. Under medeltiden försökte alla köpmän som sysslade med utrikeshandel att genom sådana överenskommelser skaffa sig speciella rättigheter (som t ex skattebefrielse).

En orsak till Hansans utveckling var att det under andra hälften av 1100-talet infördes ett nytt slags fartyg, koggen. Detta fartyg var överlägset de normandiska roddbåtarna. Koggen var ett segelfartyg med en mast och mycket höga skeppssidor och som kunde transportera väldigt mycket last, något som tillät en ökning av handelsvolymerna. Konkurrenterna använde sig också av koggen, liksom av efterföljaren "holken". Ni kan hitta mer information om gamla fartygstyper på:

<http://index.waterland.net/navis/home/noframes.htm>

en annan viktig aspekt på Hansans utvidgning var Tysklands expansion österut. Från mitten av 1100-talet hade slaviska folkslag som bodde kring södra Östersjön drivit iväg eller assimilerats av tyskarna, som grundade städer och tog in nybyggare (huvudsakligen från Westfalen, Sachsen och Friesland). År 1143 blev Lübeck den första tyska hamnen i Östersjön. Stadens namn kom av slaviskans "Lubice" (den vackra). De flesta tyska städer i området var som Lübeck belägna i närheten av eller i före detta slaviska handelscenter, men fick inte status av stad förrän de kom under tyskt styre, då de garanterades de rättigheter som fanns i Lübecks stadsprivilegier (Lübecker Stadtrecht). Utöver bosättningar på områden som idag heter Mecklenburg, Pommern och Ostpreussen, grundades också andra städer av tyska köpmän. Ett exempel är Tallinn (före detta Reval), som från 900-talet hade varit en estnisk bosättning med ett slott, som den danska armén hade erövrat 1219. Danskarna lämnade Estland några år senare och lämnade över makten till Svärdsbrödraorden, en tysk riddarorden. Denna Germanska Orden kallade in 200 tyska köpmän till området, som grundade en stadsliknande bebyggelse bredvid slottet och den estniska bebyggelsen. Svenska och ryska köpmän bodde också i staden, som av den danske kungen år 1248 garanterats de rättigheter som fanns i Lübecks stadsprivilegier. I de före detta tyska städer, som idag ligger i de baltiska länderna, inträdde en tysk härskande klass, men där bosatte sig mycket få tyska bönder. Den tyska expansionen i de östra baltiska staterna organiserades framför allt av den Teutoniska Orden (den Germanska Orden). Från 1231 och framåt inrättade de sin egen stat, Ordensstaten, ungefär i det område som idag består av Estland, Lettland och Ostpreussen. Från början av 1300-talet gav sig den Germanska Orden själv in på handel och ordens överhuvud (Hochmeister des Ordens) blev den enda adelsmannen som tillhörde Hansan.

1200-talets "kommersiella revolution" ledde till förändringar i utrikeshandelsstruktur. Köpmännen seglade inte längre själva utan stannade kvar i städerna och sände representanter på handelsresor. Det faktum att köpmän bosatte sig permanent i städerna ledde till en ökad handelsvolym och en ekonomi som baserade sig på pengar som betalning i utbyte mot varor. Handelsvägarna koncentrerades på ett mindre antal stora städer, och Lübeck blev den viktigaste handelshamnen i Östersjön. På grund av denna process blev köpmännen i ökande grad involverade i städernas politiska administration.

I vilkas intresse grundades Hansan?

Känner ni till någon utveckling idag, som grundar sig på liknande intressen?

---

hansastädernas utveckling startade på 1200-talet. Kejsarens centrala makt i den "Heiligen Römischen Reich deutscher Nation" (tyska nationens heliga romerska rike) hade försvagats och lämnade efter sig ett maktvakuum, där städerna började bilda sammanslutningar. Dessa hade som mål att säkra köpmännens handelsprivilegier för utrikeshandel i varje enskild stad. Lübeck hade en ledande roll i denna utveckling. År 1356 var staden värd för den första Hansadagen, som sammankallades för att diskutera ett införande av handelssanktioner mot Flandern. Delegationerna som representerade de enskilda städerna beslöt sig för en straffätgård, som fick till resultat att Flandern år 1360 återigen gav Hansan alla de privilegier man tidigare hade tagit bort. Vid denna Hansadag användes begreppet "dudesche hense" (den tyska Hansan) för första gången.

Efter denna inledande succé blev kriget mot Danmark nästa stora företag. År 1361 hade den danske kungen, Valdemar IV, erövrat Visby - en stad som tillhörde Hansan - och genom att ta ut tullar hade han gjort det allt svårare för hansaköpmännen att passera Öresund mellan Danmark och Sverige.

det var främst de vendiska Hansastäderna som då förklarade krig, ett "Kaperkrieg" (en slags rättfärdigat sjöröveri) mot Valdemar IV, men utan framgång. Det var först år 1367 som Kölns förbund (Kölner Konföderation) kunde ena de flesta av Hansastäderna i kriget mot Danmark. Alliansen var begränsad bara till en viss period, men adelsmän som stod i opposition mot Valdemar IV slöt sig också dit, liksom ett antal holländska städer som inte tillhörde Hansan.

danmark besegrades och 1370 återinfördes Hansastädernas rättigheter genom freden i Stralsund. Detta säkerställde för en lång period Hansans överhöghet i handeln kring Östersjön. Genom att skickligt handskas med handelsprivilegier i kombination med användandet av våld lyckades Hansastäderna gång på gång att stå emot konkurrerande köpmän (bland dem ryska, holländska och engelska). Genom freden i Stralsund blev Hansan slutligen ett förbund av städer.

Hansans inre struktur

hansastäderna var under största delen av sin existens uppdelade i regioner: Den vendiska regionen (området från Holstein till Mecklenburg), området som omfattade Sachsen, Pommern och Brandenburg med Lübeck som dess representant, området som omfattade Westfalen, Preussen och Rhen med Köln och senare Dortmund som representant samt det lettiska, gotiska och svenska området med Visby och senare Riga som centrum. För att kunna handla med varandra måste Hansastäderna hitta en kommunikationsmetod. I början löstes detta genom att skriva eller vid möten på Hansakontoren, och från 1356 hölls Hansadagar. Hansadagen var Hansans högsta lagstiftande, verkställande och juridiska organ. Den hölls inte regelbundet utan bara om en speciell fråga måste lösas. Varje stad skickade sin egen delegat, som skulle representera sin stads intressen. Representanterna kunde bara rösta i frågor, där de var bemyndigade. Mindre städer var ofta representerade av endast en delegat tillsammans, medan de viktigaste städerna var och en hade sina egna representanter. 80-90 städer hade sina egna oberoende representanter. Närvaron var inte obligatorisk. Förutom de ordinarie medlemmarna fanns representanter från den Germanska Orden och från de fyra viktigaste Hansakontoren. Viktiga beslut fattades enhälligt och i mindre frågor med relativ majoritet.

mycket av senare forskning talar om en rättslig "identitet" bland Hansastäderna. Delegaterna tilläts endast representera den allmänna viljan hos alla medborgare i den stad de representerade och i tvetydiga fall fick de rapportera tillbaka till sina medborgarförsamlingar, något som kunde vara en långvarig process.

23 städer tillhörde Hansan vid slutet av 1200-talet och i början av 1300-talet nämns 51 städer. Mellan 1370 och 1494 varierade antalet medlemmar ganska avsevärt – 72, 77, 85 och till och med 108. Många städer var indirekt förbundna med Hansan liksom medlemmar i den Germaniska Orden.

när representanter från en grupp eller en stad förklarade en fråga "ad referendum", var det beslut som fattades av de övriga inte bindande för den som var emot. Trohet mot beslut var inte obligatoriskt, liksom att delta på Hansadagen. Skriftliga beslut (recessae), som angav namnen på de städer som var representerade sändes till varje medlemsstad.

Lübeck var odiskutabelt Hansans huvudstad. Vid en Hansedag som hölls 1418 blev Lübeck officiellt Hansans "tröskel" och flest Hansadagar hölls faktiskt där. Staden ansvarade för administrationen av arkiven och korrespondensen. Men Lübeck var inte huvudstad i juridiskt hänseende, eftersom Hansan inte var bundet av någon allmän lag. Det var stadslagarna i varje medlemsstad som var avgörande.

Medlemsstäderna

medlemskapet omfattade alla nordtyska städer som direkt eller indirekt deltog i utrikeshandel i Östersjön och Nordsjön. Kriterierna för att bli full- och likvärdig medlem var självbestämmanderätten att fullgöra vissa skyldigheter och en försäkran att staden inte skulle blanda in Hansan i några konflikter.

i några fall kunde en stad bli "verhanst", dvs utesluten från Hansan under en begränsad period, om staden vägrade att stödja Hansan i någon fråga (t ex Köln, när staden vägrade att delta i kriget mot England 1469), men krigen som Hansan deltog i stöddes aldrig aktivt av alla Hansastäderna. De enskilda städernas intressen var alltid av yttersta vikt och detta utgjorde inget hot om uteslutning från Hansan. Hansan kan ses som ett slags koalition som representerade köpmäns och handelstäders intressen och den agerade i första hand när en viss fråga stod på spel.

full- och likvärdiga medlemmar fick allmänna rättigheter, medan ett fåtal medlemmar eller regioner också hade speciella rättigheter. Alla Hansastäder i Preussen fick inte privilegier i England. Rättigheterna hos en full- och likvärdig medlem kunde endast upprätthållas av medborgare som var födda fria – som var tyskar. En köpman som sysslade med utrikeshandel kunde få medborgerliga rättigheter i en Hansastad efter att ha fungerat sju år som Hansamedborgare och bott sju år i en Hansastad.

"dudesche hanse", som en politisk union av städer hade en rättslig institution som var högst ovanlig under medeltiden. Officiellt kontrollerades alla städer av den härskande adeln, men i praktiken hade dessa lite att säga till om i städerna, eller erkände de fördelarna för staden med Hansaprivilegierna. Under 1200-talet var kejsarens makt över de områden som idag är Tyskland ytterst svag och det var endast på grund av detta som Hansan kunde uppnå sin politiska och ekonomiska makt. Tyska härskare betraktade Hansan som en oberoende union. Utländska regenter såg den som en oberoende makt. Hansan ingrep inte med sin överhöghet i medlemsstäders inre relationer, så länge som dessa inte betydde något för aktiviteter som var förbundna med Hansan. Om en konflikt uppstod mellan två Hansastäder kunde de begära hjälp av tredje part, och i några fall löste faktiskt städerna sina konflikter med Hansans hjälp.

hansans relationer med den tyske kejsaren var av yttlig natur: kejsaren gjorde ingenting för att hindra Hansans aktiviteter, men han gjorde inte heller något för att erkänna hansan eller erbjuda sitt beskydd. Den tyske kejsaren hade aldrig beviljat Hansan några privilegier och det var inte förrän under 1300-talet som Hansan fick några privilegier från regenter (och sådana privilegier fick endast några få städer). Hansan hade ännu mindre att göra med den tyska aristokratin med undantag av den Germanska Orden, som hade en skyddande roll och som till och med vid behov ställde upp med militär hjälp.

hansan var aldrig intresserat av att upprätta någon territoriell stat med sina egna strukturer. Den bestod av en fullständigt fri union av enskilda städer med gemensamma handelsintressen. Hansan hade ingen gemensam konstitution.

Hansans handel och geografiska expansion

det område där Hansastäderna var belägna sträckte sig från Zuidersee i väster till Estland och Livland i öster. I norr var Visby (och Stockholm under en tid) Hansastäder och i söder bildade Köln – Erfurt – Breslau – Krakow gränsen för Hansans inflytande. Alla städer som låg inom detta territorium tillhörde inte Hansan. Amsterdam, Emden, Schwerin och Memel är välkända exempel på icke-Hansastäder.

under 1300- och 1400-talen var den mesta handeln i norra Europa och Östersjöområdet i händerna på Hansan. Framför allt organiserade Hansan handeln mellan städerna. Organisationen transporterade råmaterial, halvfabrikat och livsmedel från norra till västra Europa, där man i utbyte fick fabricerade varor. För dessa ändamål upprättades Hansakontor eller handelskontor. Av dem låg de största och mest välkända i Novgorod i Ryssland, Bergen i Norge, Brügge i Flandern och London i England. Handeln med Ryssland var huvudsakligen inriktad på pälsar och vax och i Bergen på torkad torsk. Brügges och Londons industriella center producerade tyger och ull, som det fanns stor efterfrågan på i norra Europa.

hansastäderna själva hade endast begränsad tillverkningskapacitet. Till exempel Hamburgs viktigaste exportvara var öl. Om städerna hade angränsande jordbruksområden, hade dessa användning för vad som producerades där. Danzig, till exempel, exporterade spannmål till hela Europa. Det fanns också stor efterfrågan på salt från Lüneburg, som såldes via Lübeck till Östersjöområdet. Öst-väst axeln som gick genom Hansan hade stora olikheter: I väster där områdena skyddades av adeln och stadspalaneringen hade kommit långt, upprättades bara handelscenter eller Hanskontor. I Östersjöområdets södra och östra delar grundades och utvecklade helt nya städer under tyskt ledning.

Hansans ekonomiska politik

hansastäderna använde sin ekonomiska makt för att säkra sin ställning inom handeln. Det var huvudsakligen köpmännen från de holländska städerna - av vilka större delen inte tillhörde Hansan - och från England, som utgjorde ett hot mot Hansans monopol.

bergen är ett tidigt exempel på den struktur som handeln hade. Norge producerade framför allt torkad torsk, som det fanns stor efterfrågan på i Europa under fastan. Å andra sidan producerades väldigt lite spannmål i Norge. Hansan tog hand om denna handel och försåg Norge med spannmål i första hand från norra Tyskland. Bergen var centralort för spannmålshandeln. Det finns uppgifter om Hansaköpmän som handlade med Norge från mitten av 1200-talet och framöver. När den norske kungen 1284 införde restriktioner för dessa köpmän beslöt de flesta Hansastäder att införa handelsstraff mot Norge. Dessa åtgärder fick fullständig framgång. Resultatet blev att Hansans köpmän garanterades utvecklade handelsrättigheter av den norske kungen och de fick monopol på hela utrikeshandeln med Norge.

år 1350, eller tidigare, inrättades ett Hansakontor i Bergen. Invånarantalet i Bergen var under 10 000 och upp till 2 000 av Hansans medlemmar bosatte sig där och skapade sin egen stadsdel. De tyska nykomlingarna var framför allt män, inte bara köpmän utan även springpojkar och arbetare och en liten minoritet bosatte sig permanent i Bergen. De hade sitt eget rättsliga system, även om detta inte var officiellt erkänt av den norske kungen. Å ena sidan kom det ofta till konflikter mellan Hansakontorets manliga del och den infödda befolkningen; men å andra sidan kunde Hansan garantera en stabil import och export av norska varor. På 1500-talet satte fisk från Island - som handlades av engelska köpmän - stopp för Hansans monopol på torkad fisk och Hansakontorets betydelse minskade gradvis.

Hansans inflytande i Sverige började på 1250-talet, mest på grund av dess roll i att bygga upp den svenska gruvindustrin. 1361 garanterades Hansan omfattande privilegier. Den hade stort inflytande över befolkningen i svenska städer; fram till 1470-talet bestod till exempel hälften av myndigheterna i Stockholm och Visby av tyskar. I Danmark var Hansans inflytande svagast. Man var mest intresserad av Skåne (sillfiske) och speciellt området kring Skanör och Falsterbo. Det äldsta Hansakontoret låg i Novgorod och det fanns också kontor i Pskov och Smolensk. Från Novgorod kunde Hansan dirigera den ryska marknaden. I Visby fick man de första privilegierna 1199 och kontoret grundades 1276. Från 1361 hjälpte några städer i Livland till med att organisera detta kontor. I Novgorod fanns permanent ungefär 200 köpmän, som förde med sig sin livsstil och sina egna vanor; de hade också en kyrka. Staden hade omkring 20 000 invånare och gynnades mycket av att representeras av Hansan.

Hansans intressen i Nederländerna och Belgien (Flandern) grundade sig på närheten till Bergen och sillfiskeområdena. De första allmänna privilegierna utfärdades 1252. Centralkontoret var beläget i Brügge. Det var det största Hansakontoret som hade upp emot 300 i huvudsak välutbildade personer. Handelsområdet som kontrollerades från Brügge var också det största och inrättade en viktig farled till Portugal, Spanien, Frankrike och Italien. Brügge användes som en plats för uppehåll av resande västerut. England var till en början beroende av Hansan för handel och behövde senare dess stöd i kriget mot Frankrike. År 1157 grundades "Gildehalle" (rådhuset) som ett centrum för köpmän från Köln. Under 1100- och 1200-talen beviljades olika Hansastäder i England ett antal skilda privilegier och 1303 mottogs de första allmänna privilegierna. Kontoret i London, det så kallade Stalhof, var minst och sköttes på samma sätt som andra kontor.

hansan hade ofta en viktig roll i den lokala utvecklingen. En av dess allra viktigaste uppdrag var att garantera säkerheten till lands och sjöss. Av denna anledning måste Hansan upprätthålla fri sjöfart, kämpa emot "victualien brothers" (sjörövarband som leddes av Klaus Störtebecker), fördjupa vattenvägarna, bygga upplysta bojar, bibehålla landsvägarna osv. Indirekt hade Hansan också ekonomiskt och kulturellt inflytande. Den stödde utvecklingen av skapande konst (t ex arkitektur och de "sköna konsterna") genom att sprida kunskap om olika hantverk (liksom om deras respektive fackuttryck) i Skandinavien och Livlands städer. Reformationens och de litterära språkens spridning är också förbundna med Hansan, liksom t ex universitetet i Rostock.

Befolkningen i Hansastäderna

den medeltida sociala strukturen i städerna var uppdelad i tre grupper. Över-, medel- och underklasserna. I de Hansastäder som låg vid havet var denna uppdelning mycket mindre tydlig än i de varuproducerande städerna i inlandet. I Lübeck tillhörde ungefär 22% av befolkningen överklassen och omkring 40% underklassen. I Augsburg, en stad som inte tillhörde Hansan, tillhörde endast 8% överklassen medan 86% tillhörde underklassen. Överklassen utgjordes främst av köpmän som sysslade med utrikeshandel och av män med privata förmögenheter som kunde försörja sig av sin rikedom eller av privata inkomster. Medelklassen bestod av köpmän, personer som arbetade inom stadsadministrationen och av hantverkare, även om de sociala klyftorna i många fall var ganska breda. Guldsmider och livsmedelsproducenter hade som regel det ganska bra, medan linnevävare och skräddare ofta var bland de fattigaste. Underklassen kan delas upp i två grupper. Den allra lägsta klassen bestod av dem som inte kunde försörja sig själva, som utblottade äldre eller sjuka människor utan någon familj att falla tillbaka på. Den andra gruppen omfattade lönearbetare, arbetare utan yrkesutbildning, jungfrur och gesäller. I de tyska städerna i Livland (våra dagars Estland och Lettland) och i Polen var det en nackdel att många människor i befolkningen inte hade tyskt ursprung. I många fall var dessa människor i ett sämre läge, såväl juridiskt som ekonomiskt, än de tyska medborgarna.

kvinnor i alla samhällsklasser var fullständigt uteslutna från politiskt deltagande och de kunde heller inte göra anspråk på medborgerliga rättigheter. Alla Hansastäder var organiserade och styrda efter patriarkal modell. Men från 1200-talet och ännu tydligare från 1300- och 1400-talen finns det allt fler tecken på att kvinnor som bor i Hansastäderna arbetar i olika skrän och med olika slags arbetsuppgifter. Det rörde sig inte enbart om änkor, som ofta fortsatte att driva sina avlidna äkta mäns affärer. Till exempel i Lübeck och Köln finns åtskilliga hänvisningar till affärskvinnor. I Lübecks stadsprivilegier från 1294 är ett visst mått av likställdhet mellan affärskvinnor och -män otvetydig: "ingen ogift kvinna, fru eller änka får sälja, ge bort eller låna ut sina ägodelar om hon inte har sitt eget företag, då hon i så fall är lika självständig som en man". Med andra ord kunde affärskvinnan förfoga över sina ägodelar som hon ville, men hon måste också ta ansvar för sina skulder. Textilindustrin erbjöd en annan viktig möjlighet till arbete och i flera delar av textilindustrin kunde kvinnor bli mästare i de olika hantverken på samma sätt som män. I Köln fanns till och med kvinnliga skrän, till exempel i produktionen av bomull och silke.

En stor mängd information om kvinnor under medeltiden finns i "Die Frau in der Mittelalterlichen Stadt" (Kvinnor i den medeltida staden), Freiburg, 2 upplagan, 1992

I historien har kvinnor mycket ofta inte erkänts

Vilken ställning har kvinnor idag: känner ni till några exempel som visar att kvinnor behandlas mera seriöst idag än för några decennier sedan?

---

två andra delar i befolkningen var också undantagna från medborgerliga rättigheter: prästerskapet och judarna. Prästerna var få till antalet men hade ett stort inflytande, till exempel som präster för Råden eller som biktfäder. I Hansastäderna runt Östersjön var Dominikanerna och Franciskanerna de viktigaste klosterordnarna. Från 1100-talet var judarna tvingade att bo i getton, där de var självstyrande. Men det var bara några få judar som bodde i Hansastäderna runt Östersjön; de bodde främst i områdena kring Rhen, Westfalen och Sachsen.

det var endast de välbärgade medborgarna som fick tillträde till kommittéerna, och de härskande klasserna i städerna utvecklade gradvis reglerna om arvsrätten. Under hela Hansans tidsålder uppstod konflikter inom städerna om maktfördelningen mellan Stadsrådet och framför allt hantverkarnas skrän. Detta medförde oro men även förändringar i städernas sätt att styras. Ett av de mest kända tillbudna av detta slag var Jürgen Wullenwevers befordran till borgmästare i Lübeck 1533. Tidigare, sedan 1522, hade Lübeck - som de flesta andra hansastäder runt Östersjön - bevittnat reformationen. Råden i de flesta Hansastäderna var motståndare till den lutherska lärans införande, men många hantverkare och medlemmar i de lägre klasserna var för den nya religionen. Sociala spänningar kanaliserades ofta genom att man satte upp medborgarkommittéer, som skulle hålla ett öga på råden, främst när det gällde ekonomiska frågor. År 1528 bildades en medborgarkommitté med 64 medlemmar, som kontrollerade rådets politik och tryckte på för att införa den lutherska läran, men rådet avsåg detta. Rådet bestod främst av markägare och män med privata förmögenheter, medan köpmännen stod närmare den nya kommittén. Köpmannen Jürgen Wullenwever tog på sig en ledande roll som en av talmännen och år 1530 tvingade kommittén rådet att acceptera den lutherska läran. 1531 lämnade många av rådets medlemmar staden och 64-manna kommittén tog mer eller mindre över kontrollen av staden. Medborgare som inte tillhörde patriarkatet kom med i rådet och 1533 valdes Wullenwever till borgmästare.

Känner ni till något uppror eller någon oro i ert område?

Vilka anstiftade upproren och vilka var dessas motståndare?

Spelade religionen någon roll?

---

wullenwevers namn är emellertid också nära förbundet med Lübecks tillbakagång. De förändringar i stadens ledning som beskrivs ovan, skedde också i flera Hansastäder. Under Wullenwevers ledning gick Lübeck in i de dynastiska striderna i Danmark i ett försök att få kontroll över handelsvägen i Öresund, eftersom det var viktigt att få slut på holländska och engelska köpmäns handel i Östersjöområdet. Lübeck stödde den danske kungen Fredrik I, som hade avsatt sin brorson Christian II år 1523. 1534 års krig, som fördes av Lübeck utan så mycket stöd av övriga Hansastäder, förlorades (de preussiska Hansastäderna kring Danzig, till exempel, hade intresse av att upprätthålla

handel med spannmål med holländska och engelska städer). Efter förlusten avsattes Wullenwever och det gamla rådet tog på nytt över stadens ledning men behöll den nya religionen. Kort tid därefter avrättades Wullenwever.

Hansans minskade betydelse

den främsta anledningen till Hansans tillbakagång var utvecklingen av nya sociala och nationella strukturer i Europa under den moderna historiens tidiga period. Hansan som hade uppstått på medeltiden fick ingen plats i den nya ordningen. I mitten av 1400-talet bröt flera pestepidemier ut och nästan en tredjedel av befolkningen dog. Detta medförde en jordbrukskris, som gjorde sig gällande genom minskad produktion och handel med spannmål, vilket i sin tur fick enorm betydelse för Hansans spannmålshandel. Ett viktigt årtal är 1492: några få decennier efter det att Columbus hade stigit iland i Amerika hamnade den Iberiska halvön och England – på grund av de ekonomiska banden med atlantområdet - i centrum för världshandeln. Östersjöområdet gick nu tillbaka till Europas periferi och förlorade i hög grad sin betydelse. Men städernas roll förändrades också. Från 1400-talet utövade den styrande adeln ett ökat tryck på städerna och adelns inflytande i många städer, inklusive Hansastäderna, ökade. I flera fall tvingades staden att lämna Hansan. I andra fall beslöt staden sig själv för att lämna organisationen. 1474 lämnade Breslau som första stad självmant Hansan. Breslau hade startat nya handelsförbindelser med de övre tyska städerna – som Nürnberg – och då visade sig Hansaprivilegierna vara mer av hinder än till fördel. Hansans handel inriktade sig nu främst på handel inom organisationen och städerna hade endast några få egna produkter som kunde exporteras. Å andra sidan såg nu de territoriella staterna början på en omfattande produktionsindustri. Statens makt började öka och i de flesta europeiska länder – som i England och Holland, men även i de tyska furstendömena – medförde detta att de territoriella staternas ställning säkerställdes.

köpmännen som tillhörde Hansan mötte ökande svårigheter när det gällde att behålla sina gamla handelsprivilegier. I Ryssland förenades Novgorod 1478 med Moskva. 1494 stängdes Hansakontoret och handeln med Ryssland började organiseras av de livländska städerna. Från 1550-talet avtog handelns roll med Ryssland, detta till följd av det livländska kriget, under vilket den Livländska Orden (den Tyska Orden) förstördes och de direkta kontakterna mellan Hansastäderna – med undantag för Tallinn – och Lübeck avbröts. Sedan upprättade Lübeck direkta handelsförbindelser med Narva och fick samma privilegier som man haft i Novgorod. Konflikterna med Sverige och Narvas fall 1581 följde på detta.

betydelsen av hansakontoren i London, Brügge och Bergen minskade under 1500-talet, och Hansan gick miste om de flesta av sina handelsprivilegier i Skandinavien. På 1500-talet sjönk antalet Hansamedlemmar drastiskt – på grund av att man förlorade handelsförbindelser och det kommunala intresset och på grund av bristen på resurser för att framtvunga regler eller sanktioner samt på grund av den stora kostnaden för att upprätthålla organisationen.

trettioåriga kriget från 1618 till 1648 bidrog också till Hansans tillbakagång. Vid Hansadagen 1629 beslutades att Hansans ärenden under loppet av kriget skulle överlätas till Lübeck, Hamburg och Bremen och 1630 och 1642 skapade dessa städer tätare förbindelser mellan sig. Enligt fredsavtalet i Westfalen 1648 organiserades några Hansadagar, trots att endast 3-4 städer var representerade. Den sista Hansadagen med ytterst få deltagare hölls 1669.

med anledning av de tyska territoriella staternas ökande makt efter det trettioåriga kriget, kunde bara de tre största Hansastäderna överleva. Deras speciella betydelse var fortfarande påtaglig och ledde till bildandet av de två oberoende federala staterna Hamburg och Bremen.

Användningen av Hansan – Hansans skilda roller

allt sedan 1980-talet har diskussionerna tilltagit när det gäller samarbetet i Östersjöregionen och efter Sovjetunionens kollaps 1989 har möjligheterna till närmare politiska och kulturella förbindelser också blivit större. Inom EU finns en trend mot regional identitet och mot att få en översyn av enskilda regioner som finns inom EU:s gränser. I länderna kring Östersjön har detta regionbyggande betytt att det vid sidan av att de internationella banden har stärkts, finns en tendens att se tillbaka på historiska företeelser i syfte att kunna blottlägga en regions lokala specifika drag. Ett sådant särdrag är för Östersjön just Hansan. Så tidigt som i sen medeltid kunde denna organisation betraktas som ett slags internationellt samarbete, vilket realiserades av medelklassens köpmän, och städerna som tillhörde Hansan kunde vara belägna i nästan vilket land som helst.

Diskussion

Vad kan tillämpas av historien i Sverige?

Hur används historien för att få ett bättre folkligt stöd för politiska diskussioner?

vid slutet av 1980-talet talade Schleswig-Holsteins före federale minister, Björn Engholm, om att upprätta en "ny Hansa" i Östersjöområdet. Hans idé vara att bygga upp kulturella, institutionella och ekonomiska band, som, enligt Engholm, en gång tidigare hade existerat genom Hansan. 1991 slog han fast att "Hansan är ett begrepp som står för Nordens tidigare ekonomiska gemenskap".

tyskarna använde detta uttryck fram till 1994, och i de tre baltiska länderna fanns ett återuppväckt intresse för Hansatraditionerna, eftersom det innebar närmare band med Europa och det samtidigt bidrog till lösgörandet från Sovjetunionen.

Vad förknippar ni med begreppet Hansan?

Karl-Heinz Harbeck och Christian Wellmann: Einleitung. In: Kooperation und Konflikt in der Ostseeregion (Kooperation och konflikter i Östersjöområdet), publicerat av Christian Wellmann, Kiel 1999, P. 7-9, P. 7.

Björn Engholm: Eine neue Hanse? Nordeuropa-Forum 1991, No. 4, P. 9-11, P. 9.

företag och institutioner i de baltiska länderna har en speciell böjelse för att tilldela sig besteckningen "Hansan". På tyskspråkigt område används "Hansan" i betydelsen sansad, världsvan, tillförlitlig samt något måttfull och reserverad, och i stort har begreppet en positiv betydelse. Städerna Greifswald, Stralsund, Rostock och Wismar lade omedelbart efter Tysklands återförening uttrycket "Hansestadt" (Hansastad) till sina egna namn.

sedan mitten av 1990-talet har användningen av begreppet "den Nya Hansan" minskat, främst på grund av kritik från skandinaviska länder. I den skandinaviska historieforskningen står Hansan för ett aggressivt förbund av tyska köpmän, som fick en ledande ställning i Östersjöområdet. Sådan kritik fick röst framför allt i Danmark och Norge. Så till slut fick visionerna om ett internationellt Hansasamarbete möta det faktum att Hansan frammanade bilden av en enbart nordtysk handelsorganisation och att hänvisningar till Hansan kunde väcka irritation i länder utanför Tyskland.

Några har sett en positiv sida hos Hansan. Som handelsmakt kunde den gynna uppkomsten av vänskapliga relationer. Men denna syn förbisåg de krig som Hansan deltog i för att säkra sina intressen.

Diskussion

Hansan lämpar sig för att leta efter gemensamma rötter i Östersjöregionen. Är inte historia alltid en konstruktion som behövs för att utveckla likheter och identiteter?

försöket att inrätta en ny organisation med Hansastäder är något äldre. Den grundar sig på en idé från den holländska staden Oldenzaal, som 1980, vid sitt 750-årsjubileum, skickade ut inbjudningar till en Hansadag. Till en början var detta avsett som en attraktion under jubileumsfirandet, men under följande år utvecklades partnerskap, som omfattar 200 städer (inte enbart historiska Hansastäder) runt om i Europa. Även om det historiska Hansasamarbetet – till exempel administrationen av arkiven – är en del av denna "Nya Hansa", är målsättningen främst riktad mot kommittéer där man kan utväxla idéer kring aktuella problem i kommunerna eller kring samarbete om turismen. Sedan 1990 har en central fråga rört den förändringsprocess som pågår i Östeuropa, speciellt i de baltiska länderna och i Polen.

Hansaorganisationens politiska historia i Tyskland

1800-talet karakteriseras av sitt stora intresse för historia. Historiska studier blev ett skolämne i sig själv och försåg ofta nationella rörelser med historisk legitimitet. Historia tolkades utifrån nationell utgångspunkt, och speciellt i Tyskland möttes Hansans historia med stort intresse. Hansan blev fräntagen sitt historiska sammanhang och dess tyska karaktär placerades i förgrunden.

Känner ni till några andra exempel på "nationaliserade åsikter" vad gäller händelser i Sverige?

WWW

"Hansaportalen" i Danzig ger en överblick av dessa städer på Internet:
http://hanza.gdansk.gda.pl/index_n.html

under andra hälften av 1800-talet betraktades Hansan som ett gott exempel på den tyska makten till sjöss. I denna stämning skrev 1906 historikern Dieter Schäfer, född i Bremen, att "Hansans innersta natur och mening är att representera Tyskland till sjöss". När det tyska riket som grundades 1871, förklarade att en krigsflotta är ett nationellt åtagande, fick de flesta Hansastädernas handel till sjöss en ny tolkning. Från 1889 och framöver var det den tyske kejsaren Wilhelm II som stödde Tysklands aktiviteter till sjöss med närmast teatralisk lidelse. "En plats i solen", en synonym för kolonier, skulle erövrats och därmed ge Tyskland rätt att delta i "världspolitiken". De flesta historiker var helt i linje med detta nationella patos.

i flera hundra år har Tyskland varit delat i små stater. Historiens nationella utgångspunkt hade ett oerhört behov av en längre samhörighet och allmän tradition, och detta tillhandahöll Hansan. Hansan presenterades då som "den tyska maktens centrum" under den sena medeltiden. Det var i detta sammanhang som Hansan användes för att åtminstone i någon form tillhandahålla nationell samhörighet.

nazityskland använde också Hansan för att legitimera sin aggressiva utrikespolitik, men de orsaker som angavs skilde sig från det tyska kejsardömet: under nazismens nationalistiska och rasistiska ideologi användes Hansan som bevis för tyskhetens eller det tyska ursprungets överhöghet, ett ohistoriskt begrepp som grundade sig på en historisk uppfattning om ett oföränderligt nationellt band hos det tyska folket. Denna tolkning beskrev Hansans tidiga borgerliga struktur så att Tyskland hade kunnat utvecklas till en stormakt utan hjälp av aristokratin och på så sätt bringat fred och välstånd till norra Europa.

Hansan anfördes också när det gällde Tysklands önskan att expandera i Östersjöområdet, därför att Hansan hade skapat ett förenat ekonomiskt område, något som skulle upprepas under det nazistiska herraväldet. Tyskland skulle inte endast ha en väsentlig roll i Centraleuropa, utan också bli den ledande makten i centraleuropeisk ekonomi. Referenser till Hansan användes som ett historiskt legitimerande av sådana föreställningar.

efter 1945 tog forskningen i den Tyska Federala Republiken (Västtyskland) återigen en ny väg, även om den genomfördes av samma personer. Forskningen om Hansan inriktade sig nu på historiens ekonomiska och sociala aspekter och i synnerhet på städernas utveckling. Tyskland hade besegrats och befann sig inte längre i ett läge, där man som ledande makt kunde delta i världspolitiken. Följaktligen blev de forskningsområdena förda i bakgrunden, som hade använt Hansan för att legitimera en sådan status. Hansan förblev ett begrepp med i stort positiva förtecken, men hade till stor del förlorat sina ideologiska och politiska övertoner.

i ddr (östtyskland) var forskningen om Hansan tematiskt inte så olik den i Västtyskland, även om Hansans klasstrukturer betraktades utifrån marxistisk synvinkel. I några populära tolkningar kom vissa socialrevolutionära aspekter fram, men den seriösa historiska forskningen avhöll sig från sådana tolkningar. Hansan var också intressant därför att den representerade en tidig borgerlig handelsorganisation och kunde ses som en tidig form av ett kapitalistiskt samhälle som stod emot det feodala.

Hansan som ett hot: den norska uppfattningen

Hansans tyska kärna medförde en fullständigt annorlunda bedömning inom den skandinaviska historiografin. Under 1800-talet var också här nationella rörelser aktiva, vilka använde historien för att legitimera sina handlingar. Ur de skandinaviska ländernas nationalistiska synvinkel sågs Hansan främst som ett tyskt hot. Det hade förekommit bittra och utdragna konflikter mellan Danmark och Hansan och Björn Engholms idé om att kalla samarbetet i Östersjöregionen för den "Nya Hansan", möttes med återhållsam entusiasm. Speciellt i Norge, som inte fick sin självständighet från Sverige förrän 1905, beskrevs Hansan som ett hot i de nationella historieböckerna. Efter 1945 dominerade dessa tolkningar, eftersom den tyska ockupationen under andra världskriget bidrog till föreställningen att betrakta Hansan som en fortsättning på tysk expansionism. Under den sena medeltiden hade Hansans köpmän i hög grad kontrollerat Norges utrikeshandel, och hindrade norska köpmän från att göra affärer utomlands. På grund av detta kunde Norge inte utveckla en stark borgarklass, något som skulle gjort det möjligt för landet att kämpa för sin självständighet mycket tidigare. Dessutom betraktades de lån som givits till norska bönder och de omfattande skulder man därigenom ådragit sig som ett exploaterande av den norska befolkningen.

senare forskning betonar å andra sidan att Hansan, med sin monopolstatus, även hade positiva effekter för Norges utveckling. Dessa effekter innefattade det starka inflytande som det lågtyska språket hade på norskan, de kulturella band till Europa som upprättades genom Hansans handel samt den garanterade försäljningen av torkad torsk, som vid den tiden utgjorde Norges huvudsakliga export. Denna nya historiska tolkning kunde i någon utsträckning betraktas som motsatt nationell identifiering. Medan de nationella tolkningarna fram till dess dominerat, kom nu en trend mot europeisering, som dämpade några av de spänningar som Hansan orsakat.

Diskussion

Tror ni att denna nya tolkning kan ses som en "motsatt nationell identifiering", där Norge försökte betona banden i stället för åtskiljandet från Tyskland och Europa?

Har ni någon gång stött på några exempel på historisk "återidentifiering"?

Har det förekommit omkastningar av historiska händelser efter 1990?

Vilken form har de?

C. J. Jakobson:
"700 years of the Night of
Slavery and Time of Darkness",
1874 belyser denna tolkning.

Tolkningen av Hansan i Estland

under medeltiden var Estland och Lettland delar av det tyska kulturella och ekonomiska området genom det medeltida statsförbundet Livland, som bestod av flera biskopsstift och den Livländska Orden. Dessutom grundades andra oberoende städer under tyskt herravälde. Hansan hade nära förbindelser med maktcentra och när man betänker Hansans roll i Estland och Lettland, är det viktigt att se på det tyska inflytandet i allmänhet.

med hänsyn till denna fråga finns två olika synvinklar – den baltiskt-tyska och den nationella identiteten. Baltisk-tysk historiefärd går tillbaka till slutet av 1800-talet, när - efter en period av russifiering - den nationella känslan hade återuppväckts hos de tysksalter som bodde i Estland och Lettland. Det blev politiskt relevant att forska efter tyskarnas ursprung och deras gyllene era under medeltiden. Tyskarna sågs som kulturbärare - de hade med andra ord ett framstegsvänligt inflytande genom att föra med sig kulturen, genom att introducera kristendomen i Estland och Lettland, genom att grunda städer och pressa fram länkar mellan dessa länder och den västeuropeiska kulturella sfären. De infödda människorna betraktades fortfarande som barbarer.

Estländernas nationella historiefärd härstammar från samma tid men fick ett fullständigt annat utseende. Tyskarna var representerade som erövrare, som under lång tid härskade över estländarna.

den förtyska självständighetsperioden idealiserades och det gjordes också med enstaka heroiska händelser under det estniska motståndet mot tyskarna (till exempel kampen mot korsfararna, upproret under St Georges natt 1343-1345 osv). Den svenska perioden under 1600-talet blev känd som "den gyllene svenska tiden", på grund av att estländarnas situation hade förbättrats och det kom restriktioner i de tyska privilegierna.

Diskussion

Är det möjligt att jämföra dessa perioder?

Vilka skillnader finns mellan 1600-talet och 1900-talet?

i det stora hel a var denna tolkning också giltig under 1920-talet och 1930-talet. I stället för politiska aspekter fanns ett ökat intresse för jordbrukar- och bosättningshistoria, eftersom de flesta estländare vid denna tid var bönder. Huvudinriktningen låg på senare perioder snarare än på medeltiden. Bland de medeltida ämnena var de mest populära om Tallinns och Tartus historia med deras oberoende läge som Hansastäder samt situationen för de lokala invånarna.

efter andra världskriget förblev situationen densamma fram till 1990-talet. På 1940- och 1950-talen (Stalinepoken) fanns bevis på en anmärkningsvärd "germanofobi" (tyskrädsla) och det var närmast omöjligt att forska i något tyskt ämne. Tyskarna som bodde i Estland hade rest redan 1939. Det är också betecknande att huvudarkivet för

medeltida studier, Tallinns stadsarkiv, som flitigt användes av baltisk-tyska historiker, flyttades till Tyskland 1944 (men återkom 1990). I Estland var uppmärksamheten fortfarande inriktad på jordbrukshistoria och demografi. Men under slutet av 1980-talet kom intresset för tyska ämnen tillbaka.

under 1990-talet förändrades attityderna väldigt snabbt. Hansan framställs som initiativtagare och ett stöd för direkta förbindelser mellan Baltikum och Europa. Det blev populärt att använda begreppet Hansan när man talade om olika institutioner (t ex Hansapank, Hansatee, Hansa Liising). För de fyra tidigare Hansastäderna (Tallinn, Tartu, Viljandi och Pärnu) blev det tidigare medlemskapet en viktig del i deras identitet. De organiserade sk Hansadagar (festivaler) varje år och upprätthöll relationer med andra Hansastäder i Europa.

Diskussion

Hansan är en företeelse från medeltiden som ända fram till våra dagar avsatt spår i alla länder i Östersjöregionen. Så är till exempel arkitekturen med röd tegel – något som syns i många baltiska städer – en kvarleva från Hansatiden. Tror ni att Hansan kan bidra till en "regional identitet"? Vad skulle kunna bli till det sammanbindande elementet i Östersjöområdet? Vilka kännetecken på de olika länderna och folken kan man se i Östersjöområdet och i er egen region?

Andra världskriget i Skandinavien

Norge och Danmark

när andra världskriget bröt ut försökte Danmark och Norge att upprätthålla en neutralitetspolitik, precis som de hade lyckats med under första världskriget. Men tecknen på en ökande spänning mellan de stridande länderna om kontrollen av länderna i norra Europa nådde sin höjdpunkt i början av 1940. Trots detta kom den tyska militära attacken fullkomligt oväntat, och invasionen av Danmark och Norge den 9 april, 1940 tog regeringarna och folken med fullständig överraskning.

förmodligen fanns ett antal skilda anledningar bakom Tysklands beslut att ockupera de båda länderna, vilket gör det närmast omöjligt att historiskt rekonstruera vilken faktor som var den avgörande för aktionen:

- 1) geostrategiska och militära bedömningar, förberedelser för invasionen av Sovjetunionen, rädsla för att västmakterna, framför allt England, kunde få kontroll över regionen eller till och med planerade sitt eget militära ingripande där (högerpolitikerna höll såväl under som efter ockupationen envist fast vid argumentet att Tyskland mer eller mindre besegrade England i kampen om ockupationen av dessa länder – så var det också i Norge);
- 2) ekonomiska intressen (i Danmark: lantbruksekonomi, i Norge: mineralresurser och transitvägar). Dessa faktorer passade in i planen att upprätta en paneuropeisk ekonomi med Tyskland som överhuvud;
- 3) det rasistiska målet att tillskapa ett norra Europa som en del av ett stortyskt imperium måste ses mera som ett ideologiskt rättfärdigande än som ett verkligt motiv för ockupationen. Alfred Rosenberg, en av den nazistiska ideologins ledande figurer och en stark talesman för begreppet "en nordisk ras", precis som Hitler själv, tycks ha gett detta perspektiv en stor betydelse, mycket större än till exempel de militära styrkorna som var placerade i Norge. Men den betydelse som benämningen av det norska folket som ariskt fick under ockupationens fortsättning och för olika former av medlöperi och motstånd, bör inte underskattas.

*Hur såg den politiska situationen ut i Sverige, då andra världskriget bröt ut?
Vilken roll spelade Sverige under kriget?*

Danmark gav upp utan strid den 9 april, 1940. Norge kapitulerade inte förrän i juni månad samma år, efter ett häftigt militärt motstånd i norra delen av landet. Den form som ockupationen fick i de båda länderna var också mycket olika, både vad gäller den fortsatta ockupationspolitiken och samarbetet med, respektive motståndet mot ockupationsmakten.

WWW

För information om "Weserübung" (Operation Weser), se:
www.army.mil/cmh-pg/books/70-7_02.htm

Överblick av ockupationen av Norge och Danmark:
www.norwegianscenery.com/facts/history.html
www.nuav.net
www.um.dk/english/danmark/danmarksbog/kap6/6-15.asp

i Danmark stannade kungen och regeringen kvar i landet och hamnade i problematiken att försöka möta nationella intressen eller buga för ockupationsmaktens order. Detta har mött olika reaktioner - av några har det betraktats som "konformitet" eller "samarbetspolitik" och av andra till och med som ett slags "nationellt förräderi". Men under efterkrigstiden återgavs denna politik först som en tydlig form av patriotism, där demokratins ideal och ett socialt normaltillstånd upprätthölls mitt i ansiktet på den totalitära ockupationen och som senare också beredde väg för att motståndet kunde uppstå.

från 1943 tvingade ockupationsarmén i ökad utsträckning fram restriktioner för den politiska självständigheten och för privatlivet. Förtrycket blev allt hårdare, vilket ledde till civilt motstånd i stor skala och senare till väpnat motstånd. Förföljelsen av de danska judarna möttes med starkt motstånd av den icke-judiska befolkningen - i ännu högre grad än i Norge. Några tusen av de danska judarna kunde fly landet - de flesta sökte sig till Sverige i landsflykt. Detta gav också näring åt en viss grad av mytbildning. En sådan historia är att den danske kungen red genom Köpenhamns gator och bar då Davidsstjärnan för att offentligt demonstrera sin opposition mot de judiska deportationerna.

Varje historisk epok har, när man ser tillbaka, hjälpt till att skapa legender eller myter. Verklighetens paradoxer har översatts till "historier" som är lätta att förstå och lätta att klassificera, och har en tydlig skiljelinje mellan ont och gott. Känner ni till några sådana historier från Sveriges historia eller från andra världskriget?

i Norge var situationen mycket olik den i Danmark. Regeringsmedlemmarna och kungen hade flytt landet och bildat en exilregering i London. Redan i april 1940 hade Vidkun Quisling, ledare av det norska nazistpartiet "Nasjonal Samling", försökt ta makten genom en militärkupp, men fick då inget stöd av ockupationsstyrkorna. Till en början föreställde sig Tyskland en slags "tolererad" ockupation, som var fallet i Danmark. När det blev uppenbart att detta inte skulle ske, beslöt man sig till slut för att stödja Quisling och en "nazirevolution av den högre samhällsklassen". I september 1940 utnämnde tyskarna Vidkun Quisling till statschef. Med hjälp av de norska nazisterna - fastän de var få till antalet - upprättade tyskarna en ockupationsregering, och 1942 blev Quisling statsminister. Det fanns planer på att nazifiera landet efter tysk modell. Motståndet mot denna politik började märkas i stora delar av befolkningen. Hela grupper av arbetare och föreningar motsatte sig inriktningen mot nazifiering och vad som från början bestod av civila protester och bojkottaktioner beredde väg för en organiserad politisk motståndsrörelse. Den oorganiserade, spontana, vardagliga oppositionen mot nazifieringspolitiken och en del av den så kallade "Holdingskampen" (kamp för överlevnad) pågick under hela ockupationen. Men det tog lite tid innan de spridda partisangrupperna utvecklades till en organiserad militär motståndsorganisation (Milorg) under beskydd av exiltrupper och den brittiska armén.

Det civila motståndet i de skandinaviska länderna anses fortfarande idag vara ett mönster för politiskt motstånd, såväl i opposition mot diktaturer som inom demokratiska samhällen.

Känner ni till några politiska debatter, där begreppet "motstånd" är aktuellt?

Vilka jämförelser kan vi dra av detta?

---

för de tyska soldaterna var Danmark och Norge, i motsats till västfronten och i ännu högre grad östfronten, nästan som "rekreationsorter". Ur tysk synvinkel kunde ockupationen av båda dessa länder nästan beskrivas som fridfull (en ganska cynisk analys med tanke på de illdåd som begicks mot motståndsrörelsen). Likväl var det i realiteten så att det i Danmark och Norge uppstod mycket få sammanstötningar mellan den tyska militären och medlemmarna i det väpnade motståndet. Bland annat berodde detta på den tyska arméns väldiga överlägsenhet, något som gjorde att reguljär partisankrigföring kunde synas nästan hopplös. Dessutom hotade de tyska soldaterna att döda civil gisslan, om tyska soldater attackerades, och vid några tillfällen sattes dessa hot i verket. Den militära motståndsorganisationen i Norge genomförde sabotagehandlingar mot tyska militära enheter och, allt mer mot slutet av kriget, mot järnvägslinjer i ett försök att hindra tyskarnas reträtt och stoppa deras militära aktioner mot de allierade. 1942 försökte Quisling att införa arbetstjänst för ungdomar som en förberedelse för att bli soldater i den tyska armén. Planen misslyckades, eftersom den möttes av ett enat motstånd från den norska befolkningen. Ett stort antal ungdomar gömde sig och många unga män gick in i motståndsrörelsen.

i både Norge och Danmark förekom ekonomiskt samarbete med ockupationsmakten. För många arbetare i enklare yrken blev den tyska armén en viktig arbetsgivare och den ekonomiska och industriella sektorn var pigg på att ta vara på de fördelar, som kriget hade gett Tyskland, till exempel från den ekonomiska exploateringen av Östeuropa. Det var först långt senare som människorna i de båda länderna började den smärtsamma processen att göra upp med denna aspekt i sin historia.

ett annat besvärligt kapitel i Norges och Danmarks ockupationshistoria är förhållandena mellan danska och norska kvinnor och tyska soldater. Tyskarna gjorde inga försök att sätta stopp för sådana relationer och om utomäktenskapliga barn föddes, kunde mödrarna till och med få stöd från organisationen "Lebensborn". I den ockuperade befolkningens ögon sågs "tyskepikernes" uppförande som den värsta tänkbara formen av förräderi. Till och med efter kriget blev dessa kvinnor mer utstötta än politiska kollaboratörer. Sedan dess har det blivit känt att det fanns väldigt många sådana förhållanden och att omkring 10 000 utomäktenskapliga barn föddes. Efter kriget brännmärktes mödrar och barn och tvingades genomgå allvarliga former av social utslutning. Nu har "tyskbarnen" bildat sin egen organisation och 2001 anklagade de staten för att ha tagit från dem deras mänskliga rättigheter.

WWW

För information om
"tyskebarnen" i Norge,
Danmark och övriga länder:
[www.warandchildren.org/
Organizations.htm](http://www.warandchildren.org/Organizations.htm)

Krig är alltid förbundet med sexualitet. Sexualiteten kan också användas som ett redskap i krig, där den börjar med förhållanden mellan ockuperande soldater och infödda kvinnor, kan leda till militära bordeller, framtvungad prostitution och till och med massvåldtäkter.

Hur såg situationen ut i Sverige under andra världskriget?

Hur kom människorna till rätta med dessa frågor efter kriget?

Kan ni komma på några aktuella exempel?

Finland under andra världskriget

under perioden mellan de två världskrigen var Finland, som hade återfått sin självständighet, intresserat av samarbete med de baltiska republikerna och Polen. Från början av 1920-talet hade den finska utrikes- och säkerhetspolitiken utvecklats som en modell av Nationernas Förbund. Från 1935 vände sig Finland mer mot den skandinaviska modellen. Relationerna till Sovjetunionen var kyliga eller till och med fiendliga. 1938, då risken för en attack från Hitler ökade, återtog Sovjetunionen förbindelserna med Finland i ett försök att försäkra sig om Finlands stöd i förebyggande syfte. Sovjetunionen krävde också att Finland upphävde rätten till delar av sitt territorium för Leningrads strategiska säkerhet. I utbyte erbjöd sig Sovjet att återlämna områden som ligger vid Finlands inre gräns, men trots detta avvisade den finska regeringen detta förslag. Som ett resultat av detta upphävde Sovjetunionen nonaggressionspakten med Finland från 1932 och den 30 november 1939 gjorde man en förödande attack. Mot alla förväntningar stod den finska armén emot de sovjetiska trupperna i 105 dagar i vad som kom att kallas Vinterkriget. Den finska armén skulle inte ha kunnat hålla emot mycket längre, när en fredsöverenskommelse togs fram med Sveriges hjälp. Finland kunde återupprätta sin självständighet, men till ett högt pris – 25 000 soldater hade dödats. I fredsöverenskommelsen i Moskva, som ratificerades den 13 mars 1940, fick Finland till Sovjetunionen avträda Karelska näset och de ytterst belägna öarna i Finska Viken

till följd av denna fredsöverenskommelse våren 1940, inriktade sig den finska utrikespolitiken mer på Tyskland. Man hoppades att det, efter en tänkbar försämring av relationerna mellan Tyskland och Sovjetunionen, skulle finnas en möjlighet att med Tysklands hjälp revidera de territoriella villkoren från fredsöverenskommelsen i Moskva. I Tysklands förberedelser för ett krig med Sovjetunionen spelade Skandinavien en strategiskt väsentlig roll, och Finland återfick nu sin betydelse. I början av 1940 godkände Hitler att Finland på nytt skulle förses med vapen. Orsaken till Tysklands nya politik var att man fruktade att Sovjetunionen kunde förbereda en annektering av Finland, som man redan gjort med de baltiska länderna. Tyskland och Finland hade nyligen kommit överens om att Finland skulle förse Tyskland med nickelmalm från Petsamoområdet, samt att en sovjetisk ockupation av norra Finland skulle äventyra denna överenskommelse.

en brittisk-kanadensisk koncern hade koncessionsrättigheterna till nickelmalmgruvorna i norra Finland, och för Tysklands krigsindustri blev det en fråga av yttersta vikt att få kontroll över dessa gruvor. Kriget hade lett till ett underskott i leveranserna av nickel, molybden, koppar och järnsvavelkis från utlandet, vilket medförde omfattande brister i lagren. Den tyska krigsindustrins behov skulle nu i stor utsträckning hämtas från Petsamoområdet. De tysk-finska handelsavtalen som hade skrivits under den 29 juni och 23 juli 1940, föreskrev att 60% av Finlands nickelproduktion skulle levereras till Tyskland, något som helt skulle fylla Tysklands behov. Men för Nazityskland utgjorde de strategiska frågorna det största intresset. Den ideologiskt motiverade kampen för "lebensraum" i öster (Kampf um den Lebensraum im Osten) blev den främsta stimulansen i förberedelserna för ett krig mot Sovjetunionen. Här planerades att finskt territorium skulle användas som uppmarschområde, förråd och bas för den militära operationen.

efter denna omsvängning i relationerna med Finland, täcktes Finlands behov av vapen i stor skala. I gengäld tillät Finland att Tyskland dels använde de finska transportvägarna till sjöss för att transportera förråd, som levererades till Petsamoområdet via finska hamnar, och dels järnvägarna till Rovaniemi och vägarna till Norra Ishavet. I början av september 1940 fick Tyskland tillstånd att transportera vapen till norra Norge via finskt territorium.

den finska koalitionsregeringen, som hade nybildats i början av 1941, förenades nu för första gången med den fascistiska nationella rörelsen Pro-Fatherland. Så tidigt som hösten 1940 hade nationalistiska rörelser på högerkanten gått samman och en nazistisk arbetarrörelse hade bildats. Månadslånga samtal och vapenleveranser i stor skala samt militära transporter band samman Tyskland och Finland, som mer eller mindre blev "vapenbröder". Den finska regeringen blev på ett tidigt stadium medveten om Tysklands avsikter i Sovjetunionen och Finlands militära högkommando gick utan reservationer över till den tyska sidan. Dessutom bildades en finsk bataljon på omkring 1200 frivilliga inom en SS-armédivision.

när den tyska armén började sitt skurkaktiga krig mot Sovjetunionen den 22 juni 1941, utfärdade den finska regeringen en neutralitetsförklaring. Denna finska neutralitet var ett taktiskt drag. Som ett resultat av den tyska offensiven den 22 juni 1941 attackerade Sovjet finskt territorium och gav därigenom Finland ett motiv att inträda i kriget. Regeringen i Helsingfors insåg att om man frivilligt gick in i kriget, skulle detta uppfattas som en fortsättning på Vinterkriget 1939/40, och man hoppades att man genom att delta i Tysklands förintelsekrig mot Sovjetunionen skulle återvinna de territorier man avträtt till Sovjet och få kontroll över östra Karelen angrensande område. Finlands deltagande i kriget var som tidigare nämnts motiverat av en önskan att få tillbaka områden eller att utöka sitt territorium, men man samtyckte inte till Hitlers planer att utveckla sitt "lebensraum" i öster eller att genomföra ett systematiskt förintelsekrig.

den finska arméns huvudstyrka attackerade området norr om sjön Ladoga och det Karelska näset. Man nådde snart fram till den tidigare finska gränsen norr om Leningrad och kom så med i belägringen av Leningrad. De finska trupperna avancerade längre in

på ryskt territorium men Röda Armén gjorde starkt motstånd. I december 1941 avbröt den finska armén sin offensiv och den gynnsamma händelseutvecklingen vid fronten ledde till ett ställningskrig. Detta fortsatte fram till juni 1944, då Röda Armén gick till offensiv. Den finska armén stod emot attacken men trots detta hade den finske presidenten Ryti uppfattningen att Finland skulle bryta avtalet med Tyskland och han avgick från sitt ämbete. Den 5 augusti valdes marskalk Mannerheim till president och inledde förhandlingar om vapenvila, som trädde i kraft den 19 september, 1944.

den finska kommandot hade aldrig gett order om eller genomfört ett "totalkrig". Det var mera en plan för överlevnad som hade motiverat åtgärderna. För Finland var det av primärt intresse att armén vid slutet av kriget fortfarande var handlingsberedd och att största delen av ekonomin även i fortsättningen var intakt. Det var för att undvika ett nederlag och en total ödeläggelse av landet, som Finland, efter lång tvekan, hade gett efter för de hårda kraven i Sovjets vapenvila. Samtidigt hade de överlevnadsstrategier som Finland följde fått dem att fördröja fredsavtalet med Sovjetunionen, tills de var säkra på att kunna hålla undan eventuella tyska vedergällningar.

finland hade besegrats men var inte ockuperat och mycket lite av landet hade förstörts. Genom fredsavtalet fick man på nytt avträda de områden man förlorat i Vinterkriget samt Petsamoområdet. Sammanlagt fick Finland avträda 12% av sitt territorium. Finlands naturtillgångar och industriproduktion konfiskerades som skadestånd. En annan viktig bestämmelse i fredsavtalet med Sovjetunionen var att förbindelserna med det tyska riket skulle avslutas och att åtgärder skulle vidtas för ett tillbakadragande av tyska trupper från finländskt territorium. De tyska trupperna retirerade från Sovjetiskt område till norra Finland och tog där skydd i området norr om Rovaniemi. Under vintern drog sig hela armén ut ur norra Finland till Norge och lämnade massförstörelse efter sig. Landet var systematiskt ödelagt. Tyskarna kallade sitt tillbakadragande för "operation norra ljuset". Hus, kyrkor, färjor, landningsplatser, nyhetsnät och järnvägar norr om polcirkeln ödelades. Jordbruk och husdjur (däribland 24 000 renar) fanns bland offren för denna massaker. Hela landområden var fullständigt förstörda och invånarna bortdrivna. Det tog decennier innan området var helt uppbyggt igen.

Sverige under andra världskriget

tysklands invasion av Danmark och Norge den 9 april, 1940 försatte också Sverige i en besvärlig militär och ekonomisk situation. Den svenska regeringen försäkrade den tyska att man inte skulle företa sig något mot de tyska ingripandena i grannländerna utan att man skulle hålla fast vid sin tidigare neutralitetspolitik. Men snart gav Sverige efter för den press som utövades av Tyskland och en nyorientering mot Berlin fick landet att överge sina neutralitetsbestämmelser. Eftergifterna för Hitler ökade. Den svenska regeringen tillät snart att landet användes som transitväg för transporter av mat, medicin och sjukvårdspersonal till Nordnorge. När striderna kring Narvik slutade blev Sverige allt mera villigt att möta de tyska kraven.

det tyska högkvarteret hade inte planerat att ta in Sverige i förberedelserna för en attack mot Sovjetunionen. Likväl antogs det att tyska enheter skulle vara tvungna att

marschera över svenskt territorium mot Finland. Men förfrågningar om att använda svenskt territorium för trupptransporter fick nekande svar. Endast tillstånd att använda de svenska vattnen beviljades. Trots detta försökte tyska militära kretsar att få Sveriges tillåtelse att använda landet för vidare militära transporter mellan Norge och Finland. Genom att ge tillåtelse till transit skulle Sverige gå med i "korståget mot bolsjevismen", ett begrepp som användes av tyskarna efter Finlands deltagande i det fortsatta Vinterkriget.

det var också Finlands förnyade deltagande i kriget som fundamentalt ändrade Sveriges ståndpunkt. Nu tillät den svenska regeringen att förråd i varje tekniskt möjlig form transporterades och vapen och ammunition levererades till Finland. Dessutom tillät Sverige det tyska flygvapnet att genomföra transport- och kurirflygningar samt att använda flygplatser för nödlandningar. Därtill använde den svenska marinen minspärningar för att hjälpa den tyska attacken mot Sovjetunionen. Det var i Sveriges intresse att Finland blev självständigt och landet övervägde att medla i preliminära samtal om att förnya fredsavtalet, som det hade gjort under Vinterkriget. Detta motiverades inte enbart av skandinavisk solidaritet utan i stor utsträckning av rädsla för att få Sovjetunionen som granne. Sverige var därför fullständigt för ett fredsavtal mellan Sovjetunionen och Finland, medan man samtidigt gav Tyskland försiktigt stöd.

stödet till Tyskland hade mycket påtagliga ekonomiska skäl. Den svenska industrin kunde förse Tyskland med två mycket viktiga varor som var livsviktiga för att Tyskland skulle kunna fortsätta kriget. För det första kom en stor del av Tysklands behov av järnmalm från gruvorna kring Kiruna och för det andra hade Sverige patenträttigheterna för kullager. Omedelbart efter krigsutbrottet steg dramatiskt efterfrågan på järnmalm till Tyskland. Det var inte förrän Sveriges hamnar i Östersjön frös igen som dessa leveranser avstannade och under återstoden av kriget blev den isfria hamnen i Narvik mycket viktigare för Tysklands vapenproduktion. Den tyska ockupationen av Danmark och Norge liksom den politiska och militära pressen på Sverige, innebar att Tyskland fick företräde framför andra länder, som var intresserade av järnmalmsleveranser. Under 1943 hade järnmalmstransporterna nått rekordhöjder. Under krigets sista år betalades med guld.

under hela andra världskriget förfogade Svenska Kullager Fabriken (SKF) oinskränkt över patentet för sina produkter. Större delen av företaget ägdes av Enskilda Banken, som tillhörde Wallenbergfamiljen. Överenskommelser gjordes med alla parter som deltog i kriget och 60% av den totala produktionen gick till Tyskland. SKF hade en egen fabrik i Schweinfurt i Tyskland, som försåg Tyskland med 93% av dess behov. Anspråken från den tyska vapenindustrin ökade oavbrutet. När Sveriges kapacitet blev uttömt levererades kullager, som producerats i Amerika via Brasilien till Sverige och sedan vidare till Tyskland. Underrättelsetjänsten hade informerat den amerikanska regeringen om att Sverige också försåg Tyskland med ammunition och bränsle och i april 1944 krävde Henry Simpson, USA:s utrikesminister, att alla leveranser till Tyskland omedelbart skulle stoppas. Den svenska regeringen försökte vinna tid. Först efter Stalingrad, när kriget tog en annan vändning, visade sig SKF villigt att gå in i samtal.

inte förrän i denna fas av kriget kom ett närmande till de västallierade till stånd och Sverige började fundera över sin efterkrigsroll. Ett mål för den svenska regeringen var att västmakterna skulle behålla sitt intresse för norra Europas framtid. Dessutom var man rädd för en sovjetisk övermakt i området och därför ansågs det tillrådligt att närma sig västmakterna. Sveriges intressen låg i ett fritt, självständigt Skandinavien och man ville bidra till en fredlig lösning för grannländerna.

under det inledande och senare återupptagna Vinterkriget i Finland försåg Sverige civilbefolkningen med omfattande hjälp och stöd. Tusentals finska barn kom som flyktingar till Sverige. Sverige organiserade också hjälpprogram för Norge med mat, bränsle, kläder och material för uppvärmning. Efter det att den tyska politiken med "brända jorden" hade kommit igång ökades hjälpen ytterligare.

på många områden var den svenska politiska hållningen under andra världskriget skiftande. Av politiska men framför allt ekonomiska orsaker hade Tyskland fått mycket stöd. Å ena sidan genomfördes hjälpprogrammen för att stödja de skandinaviska grannländerna, t ex 1943 kom en hög andel av de danska judarna som flyktingar till Sverige. Sverige hade också erbjudit asyl för tusentals judiska barn som flytt från Tyskland och Österrike. Å andra sidan var det på grund av den svenska politiken som de tyska judarna fick bokstaven J stämplad i sina pass. Men de humanitära åtgärderna som karakteriserar Sveriges roll från andra världskriget fram till våra dagar, var resultatet av en förändrad geostrategisk ståndpunkt och av närmandet till de västallierade från 1943.

När den svenske diplomaten Raoul Wallenberg, medlem i den familj som ägde SKF, skickades till Budapest i ett försök att rädda ungerska judar, var detta inte initierat av den svenska staten utan av judiska organisationer och Rooseveltregeringen.

Det var på liknande sätt med "de vita bussarna", dvs Bernadottes hjälpaktion, vars syfte var att rädda skandinaviska fångar i tyska koncentrationsläger. Aktionen initierades av Danmark och den norske diplomaten och representanten för den norska exilregeringen i Stockholm, Nils Christian Ditleff. I februari 1945 beslöt den svenske utrikesministern att utrusta en Rödakorsexpedition till Tyskland under ledning av Röda Korsets vice ordförande, greve Folke Bernadotte. I svåra och utdragna samtal lyckades Bernadotte få Heinrich Himmlers tillåtelse att transportera fångar från tyska koncentrationsläger via Danmark till Sverige. Först var det sjuka och svaga danska och norska fångar. Sedan – den 20 april 1945 – gavs tillstånd att föra alla skandinaviska fångar, som hade internerats i koncentrationslägret Neuengamme (vid Hamburg), till Sverige. Senare kunde också icke-skandinaviska fångar, bland dem många judar, evakueras från olika tyska koncentrationsläger. Sammanlagt räddades omkring 21 000 fångar av olika nationaliteter genom Bernadottes hjälpaktion.

Sveriges speciella roll under andra världskriget sågs i decennier nästan enbart utifrån de humanitära aktionerna. På senare år ser fler och fler forskare denna tolkning ur en mer kritisk synvinkel. "Levande historia", ett initiativ av den svenska regeringen, bildades 1998 med målet att omfatta undervisning, forskning och producera information om förintelsen. För 2002 och 2003 fortsätter forskningen och möjligen kommer det en omvärdering av den svenska historien under andra världskriget.

Om Bernadottes hjälpaktion,
se: www.Redcross.se

www.levandehistoria.org

De baltiska länderna under andra världskriget och förändringen 1989-1991

de baltiska ländernas självständighet under 1900-talet hade sin grund huvudsakligen i maktbalansen mellan två europeiska nationer – Tyskland och Ryssland (senare Sovjetunionen). Första världskriget hade försvagat båda länderna och de hade utstått revolutioner och identitetskriser. Detta skapade ett maktvakuum och 1918 avskiljde sig de baltiska länderna från Ryssland och förklarade sig självständiga, vilket Sovjetryssland erkände 1920.

från 1920 till 1940 var de baltiska länderna små stater med i huvudsak jordbruks-ekonomi. De tillhörde Europas yttersta delar. Fram till 1920 hade ekonomin styrts av den ryska marknaden, men nu fick man anpassa sig till en ny situation. Den ekonomiska återuppbyggnaden inriktade sig på jordbruk med målet att exportera produkterna till väst. I tidigt 1920-tal genomfördes radikala jordbruksreformer, och godsmarker som i Estland och Lettland tillhörde balttyskar och i Litauen polacker delades mellan bönderna. Därmed satte man punkt för både balttyskarnas och polackernas ekonomiska och politiska makt.

Utvecklingen inom den industriella sektorn var långsammare. Den var mest framgångsrik i Estland, följd av Lettland och Litauen, som gav upp storskalig industri och koncentrerade sig på produktion av konsumtionsvaror.

På inrikespolitisk nivå upprättades en liberal författning och parlamentet hade en ledande roll. Stats- och regeringschefsposterna var gemensamma och i hög grad beroende av parlamentet. Men de baltiska länderna utmärktes av sin politiska instabilitet, ett stort inflytande av politiska extremister samt av sin brist på demokratisk erfarenhet. Till slut upprättades auktoritära diktaturer i alla länderna, i Litauen 1926, i Estland och Lettland 1934.

Under perioden mellan första och andra världskriget hamnade många europeiska länder under auktoritärt politiskt inflytande, oftast av högerinriktade och konservativa grupper. Vad kan vara orsaken till denna utveckling och hur var situationen i Sverige?

på 1930-talet gick både Tyskland och Sovjetunionen över till totalitära diktaturer och återtog sin politiska makt. De baltiska länderna blev politiskt isolerade. Deras interna relationer var minimala, delvis beroende på litauiska-polska gränskonflikter om Vilnius. Den enda händelsen av någon betydelse var undertecknandet av en estnisk-lettisk försvarsöverenskommelse 1923, som ledde till att man bildade den Baltiska Unionen 1934. I sin utrikespolitik försökte de baltiska länderna att minimera och balansera inflytandet både från Nazityskland och Sovjetunionen, medan man samtidigt återtog sin neutralitet.

den 23 augusti, 1939 skrev Nazityskland och Sovjetunionen under en nonaggressionspakt (den så kallade Molotov-Ribbentrop-pakten), som innehöll ett hemligt protokoll som bilaga. Detta fastställde att Estland, Lettland, östra Polen och Finland skulle komma under Sovjetiskt herravälde, medan Litauen och västra Polen skulle tilldelas Tyskland. Efter att Polen krossats och delats i september 1939, kom Litauen också under Sovjetiskt styre. Sovjet gjorde Litauen till en "gåva", när man lämnade tillbaka området

kring Vilnius. Mellan den 28 september och den 10 oktober, 1939 skrev Sovjetunionen under överenskommelser med de baltiska länderna, vilket gjorde det möjligt att upprätta militärbaser på baltiskt område med sammanlagt omkring 75 000 man.

Sovjetunionen framställde samma krav mot Finland men utan framgång. Detta ledde till Vinterkriget mellan Finland och Sovjetunionen mellan november 1939 och mars 1940. Som en konsekvens måste Finland lämna Karelen inklusive Viborg till Sovjet.

Under kriget 1939-40 förklarade sig de baltiska länderna neutrala trots att de sovjetiska baserna i Estland användes för att attackera Finland under Vinterkriget. De baltiska regeringarna försökte upprätthålla goda förbindelser med Sovjetunionen och undvika alla incidenter med garnisonerna tills det internationella klimatet förbättrades.

efter paris fall den 14 juni 1940 hade Sovjet av de baltiska länderna krävt att få öka sina trupper på baltiskt område och att få bilda nya regeringar. Mellan den 14 och 18 juni var de baltiska länderna ockuperade. Så kallade folkregeringar bildades enligt instruktioner från sovjetiska sändebud. Samtidigt legaliserades kommunistpartierna och icke-kommunistgruppers verksamhet förklarades olaglig.

I juli 1940 organiserades "pseudoval" till de lokala parlamenten. De bildade en församling den 21 juli, förklarade sig som en ny socialistisk stat och "ansökte" hos Sovjet om medlemskap i Sovjetunionen, vilket sedan officiellt ägde rum i augusti 1940.

under sina första år som medlem i Sovjetunionen, 1940-41, blev de baltiska staterna berövade sina största ekonomiska resurser och många ur den professionella eliten gick i exil eller deporterades. Alla affärsföretag nationaliserades. Dessutom infördes en jordbruksreform, som föreskrev att 30 hektar var maximigränsen för eget markägande och att övrigt skulle konfiskeras och delas mellan småjordbrukare eller bönder utan egen mark.

Omedelbart efter ockupationen startade politiskt förtryck (arresteringar, deportationer). I juli deporterades presidenterna i Lettland (Karlis Ulmanis) och i Estland (Konstantin Päts) till Ryssland (Litauens president Antanas Smetona hade lämnat landet före ockupationen) och nya ledare placerades i den lokala administrationen. Det allvarligaste dådet var massdeportationen av omkring 48 000 människor den 14 juni, 1941.

För de baltiska länderna fanns ingen möjlighet att återfå sin självständighet under den tyska ockupationen från 1941 till 1944. De baltiska områdena skulle germaniseras. Massförtryck utövades främst mot judarna (se tabell nedan), men trots detta fanns det inget nationellt militärt motstånd mot tyskarna. Sådant aktivt motstånd kunde ha lett till en försvagning av de baltiska ländernas läge och medfört en ny sovjetisk ockupation. Motståndet var därför passivt och bestod endast av flygbladsspridning, en illegal press samt förberedelser för att återta ländernas självständighet, när rätt ögonblick kom. Det pro-sovjetiska motståndet hade liten betydelse utom i Litauen, där vitryska partisaner hade ett visst inflytande och förenades också med judiska partisaner, som hade flytt från gettot. Många balter gick in i de tyska trupperna, främst på grund av de lidanden de hade utstått under Sovjet. 1944 tjänstgjorde sammanlagt 60 000 estländare och mer än 100 000 letter i den tyska armén, delvis som mobiliserade trupper, delvis som frivilliga. Litauerne satte upp egna trupper på omkring 30 000 man. Alla dessa trupper höll på med försvarsoperationer 1944, när sovjetiska trupper på nytt erövrade de baltiska områdena.

A. Kaelas,
Baltikum i Sovjetsfären,
Stockholm 1960, p. 9.

de som i de baltiska länderna omkom i kriget var främst medlemmar av den professionella eliten, men även judar, speciellt i Litauen och Lettland. Statistiken finns i tabellen nedan.

Omkomna i de baltiska länderna 1939 – 59

	Estland	Lettland	Litauen	Totalt
Återvändande balttyskar till Tyskland 1939-41	20 000	60 000	50 000	130 000
Deportationer till Sovjetunionen	60 000	34 000	30 000	124 000
Omkomna under den nazityska ockupationen	10 000	37 000	10 000	57 000
Judar som mördades eller deporterades av nazisterna	4000	90 000	190 000	284 000
Återvändande est-svenskar till Sverige 1943	6000	–	–	6000
Flyktingar till väst 1943 – 45	65 000	115 000	70 000	250 000
Deportationer till Sovjetunionen 1944 – 59	75 000	136 000	200 000	411 000
Omkomna till följd av gränsförändringar	65 000	30 000	–	95 000
Återvändande polacker till Polen 1945 – 47	–	–	180 000	180 000
Totalt	305 000	502 000	730 000	1 537 000
Invånare 1940	1 054 000	1 886 000	2 925 000	
Omkomna i %	28,9%	26,6%	24,9%	

efter andra världskriget tillhörde de baltiska länderna formellt den sovjetiska federationen och hade status av unionsrepubliker. Den ekonomiska utvecklingen inriktades till stor del på tung industri medan jordbrukssektorn kollektiviserades. Politiken styrdes av ett parti, Sovjetunionens kommunistiska parti, som bestod av distrikt med namn efter respektive republik. Ett stort antal medlemmar i de lokala kommunistpartierna var så kallade ryska balter, dvs balter som hade bott i Sovjetunionen före kriget och som hade återkommit under 1940-talet eller immigranter. De lokala administrationerna bestod enbart av partimedlemmar och deras politik låg helt i linje med partiidealen. Den högsta lagstiftande makten tillhörde Högsta Rådet, som formellt bekräftade beslut som fattats av partiets ledarskap. Den verkställande makten tillhörde Ministerrådet.

de baltiska ländernas historia från 1944 till 1991 kan delas in i följande perioder:

Efterkrigstidens stalinism (1945-1953), karakteriserad av utvecklingen inom tung industri, kollektivisering av jordbruket, massförtryck och en aktiv motståndsrörelse (de sk skogsbröderna).

vid slutet av denna period hade den lokala kulturella och ekonomiska eliten eliminerats eller ruinerats. Inom alla områden förlorade lokalbefolkningen sin beslutanderätt.

Återställandet av de nationella kulturerna (1953-1968) började när Stalin dog och N. Krustchev kom till makten. Förtrycket slutade och kontakter med väst återupptogs. Estland drog nytta av sin närhet till Finland, som stod på god fot med Sovjet och vars

Antalet partisaner beräknas till cirka 30 000 i Estland, 40 000 i Lettland och upp till 100 000 i Litauen. Rörelsen undertrycktes och försvann i mitten av 1950-talet.

Se även: The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States, redigerad av Arvydas Anusauskas, Vilnius 2001

språk är släkt med estniskan. I den ekonomiska politiken fick de lokala makthavarna ökad beslutanderätt.

I början av 1960-talet växte en ny generation intellektuella upp, som inte hade någon direkt erfarenhet av kriget eller av stalinperioden och som såg den liberala situationen som en möjlighet att skapa en mer mänsklig form av socialism. Många av människorna från denna tid blev befrielseledare under 1980-talet och de är fortfarande aktiva inom politiken. Men denna generations förhoppningar grusades av det förtryck som följde på Pragvåren 1968.

Å ena sidan ökade **centralisering och västorientering** (1968-1980) västs inflytande över dagligt liv och kultur, å andra sidan växte även centralmaktens press och kontroll. Ekonomin kom på nytt under centralmaktens kontroll och det ekonomiska uppsvinget började nu gå tillbaka. Återigen infördes restriktioner för kontakter med väst.

Stagnationens höjdpunkt inträffade mellan 1980 och 1986. I de baltiska länderna tog sig detta uttryck i form av russifiering, som minskade användningen av de baltiska modersmålen. Problemet var speciellt allvarligt i Lettland och Estland, dit industrialiseringen hade fört med sig en mängd immigranter. Detta hade medfört nya stora bösättningar som främst dominerades av ryssar (nordöstra Estland, sydöstra Lettland) och dessutom var den infödda befolkningen i alla tre huvudstäderna i minoritet på grund av det stora inflödet av immigranter.

Före **den nationella återfödelsen** 1987-1990 befann sig de baltiska staterna i följande situation med tre huvudsakliga problem:

Den centraliserade ekonomin. Den lokala administrationen hade inget alls att säga till om när det gällde företagets verksamhet, som alla låg under allsovetiska ministerier (så kallade unionsfabriker) och som rekryterade arbetare och övrig personal utifrån och som sålde största delen av sin produktion till andra delar av Sovjetunionen.

Immigrationen i Estland och Lettland samt den minskade användningen av modersmålen. 1989 utgjorde den infödda befolkningen 64% av invånarna i Estland och 51% i Lettland. I Litauen var siffran 80%, eftersom Litauen före kriget främst hade varit ett jordbruksland och arbetarna under industrialiseringen hade rekryterats från landets egna lantbruksområden.

Miljöproblemen hade ökat på grund av den ekonomi som bestämts av unionsfabrikerna och av de militärövningar som genomförts av de sovjetiska trupperna.

dessa tre problem hängde nära samman och kunde inte lösas separat. När Michail Gorbatjov 1985 introducerade perestrojka- och glasnostpolitiken tog han bort censuren i den sovjetiska pressen. Det sätt på vilket Tjernobylnkatastrofen hanterades i april 1986 var en tydlig fingervisning om miljöproblemen i hela Sovjetunionen.

De baltiska ländernas frigörelse började med protester på detta område. De nationella och kulturella protestaktionerna på miljötemat var politiskt av mera ofarlig natur.

På 1980-talet var miljön i alla Östersjöländerna en viktig politisk fråga och industrialiseringen och dess konsekvenser kom under stort tryck. Hur såg och ser den politiska diskussionen kring miljöfrågorna ut i Sverige?

Många balter flydde efter kriget. Vad känner ni till om landsflyktiga balter i Sverige och var de kommer ifrån?

Hur hjälpte de till att återupprätta den baltiska självständigheten och hur hjälper de till att bygga ett nytt samhälle idag?

de viktigaste händelserna som ledde till de baltiska ländernas frigörelse kan beskrivas som följer:

- 1987: miljörelsen på gräsrotsnivå, där den politiska toleransens gränser prövades.
- 1988: de intellektuella och massornas inblandning i politiken; krav på större grad av självständighet.
- 1989: de första officiella kraven på självständighet.
- 1990: sökandet efter vägar som kunde leda till självständighet.
- 1991: självständighet som en realitet.

det är anmärkningsvärt att inte bara en stat tog på sig en ledande roll i denna process. 1987 var Lettland mest aktivt, 1988 Estland och från 1989 var det Litauen som gick främst. 1987 började med protester i Lettland. Så tidigt som 1958 hade Moskva planerat att bygga ett kraftverk i Plavinas vid floden Daugava. Kraftverket skulle ha orsakat översvämningar i stora områden i mitten av Lettland. Hösten 1986 publicerade den lettiska pressen ett upprop mot arbetena och uppmanade folk att sända protestbrev. Detta ledde till att myndigheterna stoppade projektet i slutet av 1987.

samtidigt började miljörelsen i Estland det så kallade Fosforitkriget. I norra Estland, i närheten av Rakvere, planerade de centrala myndigheterna att starta de största fosforitgruvorna i Europa. Här ligger Estlands bästa jordbruksområde som löpte risken att förstöras av denna industri. Projektet hade också tagit in en mängd immigranterarbetare. I april 1987 blev den allmänna opinionen mot detta företag allt starkare, speciellt studenter och intellektuella, och på hösten 1987 stoppade den estniska regeringen tillfälligt sina planer. Miljöprotesterna ledde till en allmän diskussion om Sovjets ekonomiska politik. I september 1987 presenterade fyra estniska ekonomer (Edgar Savisaar, Siim Kallas, Mikk Titma och Tiit Made) ett alternativ till den officiellt planerade ekonomin: IME – Isemajandav Eesti (ett självfinansierande Estland) som krävde en självständig ekonomi för Estland inom Sovjetunionen. 1987 omfattade protesterna andra områden. Den 14 juni, 1987 hölls i Riga det första politiska mötet till minne av deportationen 1941 och den 23 augusti (årsdagen av Molotov-Ribbentrop pakten) hade redan möten hållits i alla de baltiska huvudstäderna. Organisatorerna tillhörde dissidentkretsar, som krävde att de hemliga protokollen från Molotov-Ribbentrop-pakten skulle offentliggöras.

Historia spelar en viktig roll för politiken. Känner ni till någon årsdag eller andra former för minneshögtider som haft inflytande på politiken?

1988 tog Estland på sig en ledande roll när det gäller frihetspolitiken. I Lettland i november 1987 och i Estland och Litauen 1988 försökte myndigheterna hindra firandet av årsdagarna från före kriget (fredsavtalsdagen i Tartu den 2 februari, självständighetsdagen i Litauen den 16 februari och den estniska självständighetsdagen den 24 februari). Samtidigt förändrades den politiska situationen i Estland. I januari 1988 avgick den konservativa ideologen och sekreteraren i det estniska kommunistpartiet, Rein Ristlaan, från sitt ämbete och ersattes av den mera liberala Indrek Toome, som inledde en öppen dialog med reformisterna.

1987 var protesterna fortfarande på gräsrotsnivå, men 1988 började också de intellektuella delta i diskussionerna. Den 1 och 2 april, 1988 höll den estniska konstföreningen ett möte, där man starkt kritiserade det estniska ministerrådets handlande och förklarade sig sakna förtroende för dess politik. I juni samma år hölls liknande möten i Riga och Vilnius.

i april 1988 bildades den Estniska Populära Fronten (Eesti Rahvarinne, ERR), ledd av Edgar Savisaar. Det blev den första massorganisationen med medlemmar såväl från kommunistpartiet (reformisterna) som människor från alla områden. I juli bildades liknande folkfronter i Lettland (Latvijas Tautas Fronte, ledd av Dainis Ivans) och i Litauen (Sajudis, ledd av Vytautas Landsbergis). De bestod av omkring 100 000 medlemmar i varje land och hade ett starkt inflytande på de lokala kommunistpartierna. Deras mål var att uppnå ekonomisk självständighet inom Sovjetunionen, att minska immigrationen, legalisera privat företagande och skydda miljön. Medan förfallet i det kommunistiska ledarskapet började ganska tidigt i Estland, var relationerna mellan ERR och Estlands kommunistparti ganska goda. I Lettland och Litauen var attityden mot kommunistpartiet mer reserverad och folkfronterna mycket radikalare.

i juni upptrappades plötsligt massornas aktiviteter. I Estland hade man den "sjungande revolutionen", en känsloladdad massrörelse, där den förbjudna nationalsymbolen (trikoloren) legaliserades. Kommunistpartiets inflytande började avta och den 16 juni ersattes ledaren för det estniska kommunistpartiet, Karl Vaino, av liberalen Vaino Väljas. På hösten antog ECP:s ledarskap en fullständig reformistisk ståndpunkt. I Lettland och Litauen kom bytet av partiledare senare, i oktober, när Algirdas Brazauskas blev ledare för det litauiska kommunistpartiet och Janis Vagris fick motsvarande post i Lettland.

vid sidan av folkfronterna fanns också en annan rörelse på nationell nivå, nämligen de före detta dissidenternas. De krävde fullständig politisk självständighet från Sovjetunionen, underströk det olagliga i ockupationen 1940 och begärde ett återinförande av de baltiska ländernas juridiska kontinuitet. I augusti bildades det estniska partiet för nationellt oberoende (ERSP) och liknande partier bildades också i Litauen och Lettland. Medan relationerna i Estland mellan ERSP och Folkfronten var mer reserverade (på grund av dess samarbete med kommunistpartiet), hade man närmare förbindelser med varandra i Lettland och Litauen.

för att motverka de nationella aktiviteterna i Estland och Lettland bildades så kallade internationella rörelser (i Estland i juli, i Lettland i oktober). Dess medlemmar bestod främst av rysktalande immigranter, som insåg att de aktuella händelserna kunde hota deras privilegier (till exempel det ryska språkets överhöghet). Deras främsta mål var att bekämpa "nationalismen" och bevara ett förenat Sovjetunionen. Situationen var besvärlig, eftersom immigrantarbetarna dominerade på många ekonomiskt strategiskt viktiga områden (oljeindustrin, energisektorn, järnvägarna). Av denna anledning var processen som ledde mot oberoende, lite långsammare i Estland och Lettland och den krävde också fler kompromisser. Immigrantrörelsen i Litauen, Jedinstvo, hade mindre inflytande och bestod främst av ickeryska minoriteter (polacker).

den 16 november 1988 blev Estland med sitt högsta råd det första baltiska land som antog en självständighetsdeklaration, i vilken estnisk lag hade företrädare framför alla sovjetiska lagar. Detta var en reaktion på M. Gorbatjovs strävan att stärka centralmakten och göra tillägg till Sovjets konstitution. Liknande deklarerationer antogs i Litauen (maj, 1989) och i Lettland (juli, 1989), och senare i andra sovjetrepubliker.

1989 blev Litauen det ledande landet i kampen för frihet. Det viktigaste målet var ett officiellt erkännande av verkligt politiskt oberoende, och vägen dit var öppen för två alternativ. Det första var att bilda en ny stat, som bestod av alla invånare, vilket innebar att immigranter som bodde på statens territorium, skulle garanteras medborgarskap. Det andra alternativet höll fast vid principen juridisk kontinuitet och krävde ett återupprättande av den tidigare staten enbart för de människor, som hade varit medborgare i landet före ockupationen 1940 samt deras ättlingar. Immigranter kunde få medborgarskap efter naturalisering. I Lettland och Estland valdes det andra alternativet, mest på grund av det stora antalet immigranter som bodde där. 1989 startade medborgarregistreringen i båda länderna, och 1990 valde dessa medborgare de första alternativa institutionerna, den estniska och den lettiska kongressen. Året 1989 började med deklarerationen att modersmålen nu officiellt erkändes. I Lettland ägde detta rum i maj 1989. För första gången kunde årsdagarna från före kriget (från 1918) firas officiellt.

1989 hölls i sovjetunionen valen till de folkdeputerades kongress. I de baltiska länderna vann folkfrontens kandidater de flesta mandat. Deras huvudsakliga mål var att göra Molotov-Ribbentrop-paktens hemliga protokoll offentliga och få dem upphävida. Officiellt erkände inte Sovjetunionen existensen av dessa protokoll. Men i augusti 1989 gjorde en specialkommission ett offentligt yttrande om att protokollen verkligen existerade. Detta firades den 23 augusti (50-årsdagen av paktens) av folkfronten som organiserade en väldig demonstration som en politisk manifestation av dessa nyheter. Demonstrationen kallades den baltiska kedjan - och bestod av en kedja på omkring två miljoner människor som sträckte sig mellan tre baltiska huvudstäder, sammanlagt 600 km.

Samtidigt började också kommunistsystemet att smulas sönder i de östeuropeiska länderna och i de första fria valen fick ickekommunistkretsar makten. Det faktum att Sovjetunionen inte ingrep, ingav de baltiska rörelserna mod. I december 1989 förklarade folkdeputerades kongress officiellt att de hemliga protokollen från Molotov-Ribbentrop-pakten existerade och att de hade varit olagliga alltifrån det ögonblick de skrevs.

i mars 1990 organiserades de första fria valen med olika partier till de lokala Högsta Råden i alla sovjetrepublikerna. I de baltiska länderna vanns valen av de partier som var för självständighet trots att både immigranter och lokala sovjetiska trupper deltog. I februari hölls också de alternativa valen till de estniska och lettiska kongresserna, där förkrigsmedborgarskapet hade företrädare. Den estniska kongressen hade en viktig roll vid sidan av det officiella Högsta Rådet. Men i Lettland hade kongressen mindre inflytande.

det land som låg främst på vägen mot oberoende var Litauen. Den 11 mars, 1990 förklarade det litauiska Högsta Rådet att Litauen var en självständig stat (första gången inom Sovjetunionen). Moskvas svar blev att införa ekonomiska sanktioner under tre månader, såvåda Litauen inte inom 6 månader drog tillbaka sin självständighetsdekla-

ration. Estland och Lettland tog inte så radikala steg. I maj, 1990 förklarade de att en övergångsperiod skulle leda till självständighet och återtog de namn på länderna, de hade haft före kriget. På hösten 1990 startade den estniska regeringen under ledning av Folkfronten (premiärminister E. Savisaar) ekonomiska reformer och upprättade en tullgräns mot Sovjetunionen, introducerade en fri marknad och avslutade inbetalningarna till den gemensamma sovjetiska budgeten. 1991 gick Estland över till ekonomisk självfinansiering.

1991 blev gorbatsjovs politik mer konservativ och man försökte hindra de baltiska ländernas befrielse med våld. Den 13 januari försökte specialtrupper från Moskva, OMON, avlägsna den litauiska regeringen och ersätta den med en prosovjetisk. Trots blodiga strider, där 14 människor dödades, drog Litauen inte tillbaka sina beslut. Några dagar senare hände något liknande i Riga. De baltiska förhoppningarna stöddes kraftigt av den ryske presidenten Boris Yeltsin, som mötte baltiska ledare i Tallinn den 13 januari, vilket resulterade i att man planerade överenskommelser mellan Ryssland och de baltiska länderna.

den 17 januari 1991 meddelade Gorbatsjov att en folkomröstning skulle genomföras om att behålla Sovjetunionen. De baltiska länderna bojkottade den och organiserade sina egna folkomröstningar om självständighet. I alla de folkomröstningar som hölls (i Litauen den 10 februari, i Lettland and Estland den 3 mars) vann de partier som var för självständighet, i Litauen med 90% av rösterna, i Lettland med 73,6% och i Estland med 77,8%.

följden blev att Gorbatsjov inledde officiella samtal, men dessa drog ut på tiden och gav inga resultat. Den 19 augusti försökte konservativa styrkor göra en statskupp mot Gorbatsjov, men denna misslyckades. De baltiska länderna såg dessa händelser som en möjlighet att definitivt förklara sin självständighet. Estland gjorde det den 20 augusti, Lettland den 21 augusti, (Litauen hade redan gjort detta 1990). Den 24 augusti erkändes de av den ryska federationen och den 6 september av Sovjetunionen. Den 17 september accepterades de baltiska länderna som medlemmar i FN. Mellan 1993 och 1994 lämnade de ryska trupperna slutgiltigt de baltiska länderna.

Diskussion

Vad var skillnaderna och likheterna i de tillvägagångssätt som de baltiska länderna använde för att genomföra sin självständighet?

Vilka politiska erfarenheter kan de baltiska länderna erbjuda EU om de skulle bli medlemmar?

Öst-västkonfrontationen medförde att många förbindelser i Östersjöregionen bröt samman, såväl ekonomiska som kulturella relationer avbröts. Östersjöregionen hamnade i utkanten av världspolitiken.

Känner ni till några förbindelser som återupptogs efter 1990, t ex färjelinjer, järnvägsförbindelser, som fanns redan före 1939?

För information om det kalla kriget finns en bra internet-sida på engelska:

www.coldwar.org/index.html

Om Berlinmurens historia, se: <http://userpage.chemie.fu-berlin.de/BIW/wall.html>

Den tyska återföreningen

den mest kända symbolen på det kalla kriget, som sedan 1948 hade utmärkt spänningarna mellan de västliga demokratierna och socialiststaterna i öst, var Berlinmuren som hade delat staden sedan 1961. Konfrontationen mellan öst och väst hade stor betydelse för Östersjöregionen. Sovjetunionen fortsatte sin ockupation av de tre baltiska länderna, och Polen och den Tyska Demokratiska Republiken (DDR) kom på samma sätt under sovjetiskt inflytande. Den Tyska Federala Republiken (Västtyskland), Danmark och Norge var medlemmar i NATO, Sverige och Finland var officiellt neutrala och tjänade ofta som medlare eller ställde upp med mötesplatser för konferenser, till exempel för konferensen om säkerhet och samarbete i Europa, som hölls från 1972 till 1974 i Helsingfors och där Helsingforsöverenskommelsen ratificerades 1975. Denna överenskommelse förband undertecknarna att rätta sig efter mänskliga rättigheter och försåg oppositionsrörelserna i de socialistiska länderna med viktiga frågor att hänvisa till.

även om sovjet unionen inte kollapsade förrän 1991, betraktas Berlinmurens öppnande den 9 november 1989 som slutet på det kalla kriget och den ideologiska konfrontation som hade ledsagat detta "krig". Den enorma symboliska betydelsen i denna händelse demonstreras av detta.

På följande sidor sammanfattas utrikespolitikens konstellationer, liksom utvecklingen i DDR.

Utrikespolitikens konstellationer och deras följder

den tyska återföreningen är en del i de radikala förändringarna och söderfallet i de tidigare socialistländerna, och därmed skapar den ett av de tydligaste ögonblicken i upplösningen av efterkrigskonstellationerna. De två tyska staterna var den mest uppenbara illustrationen av delningen av världen i två maktblock. Återföreningsprocessen fokuserade härigenom på en hel räckta beståndsdelar som exemplifierade denna delning.

återföreningen hade varit otänkbar utan de förändringar som infördes 1985 av den nye generalsekreteraren i Sovjetunionens kommunistiska parti, Michail Gorbatjov. Hans omprövningspolitik syftade till att reformera de socialistiska länderna. Vid sidan av Perestrojka (ombyggnad) och Glasnost (genomskinlighet) inom det sovjetiska samhället, hade denna politik stor betydelse för målen för Breschnevdoctrinen från 1968, nämligen att Sovjetunionen gör anspråk på en ledande ställning i de östeuropeiska länderna. Nu fanns det inte längre något som hindrade reformvägen också i dessa länder. I Polen blev fackföreningen Solidarnosc, som hade varit förbjuden i flera år, på nytt legaliserad i april 1989 och startade förberedelser för pluralistiska val. I maj 1989 tog Ungern bort de hårda säkerhetsreglerna vid gränsen mot väst. Denna reformutveckling fick en allt högre hastighet mot slutet av 1989.

under det år som ledde till den tyska återföreningen bestod de politiska beslutsfattarna av de två tyska staterna, de fyra allierade och, i viss utsträckning, av Polen. Vid slutet av 1989 syntes polariseringen i tre grupper, som var och en följde sina egna intressen:

den tyska federala regeringen – trots att den fullständigt överraskats av utvecklingen – placerade på nytt återföreningen på dagordningen, genom att den konservativa kanslern Helmut Kohl, den 28 november 1989 tillkännagav 10-punktsplanen för en gradvis återföreningsprocess (genom en konfederation). Här stöddes tyskarna aktivt av den amerikanska regeringen under George Bush (senior).

sovjetunionen och den reformerade regeringen i DDR under ledning av Hans Modrow var för reformer, men det talades inte om återförening. Gorbatsjov talade om "realiteter i efterkrigshistorien", som måste erkännas. Men det talades inte om någon förändring av gränserna.

england och frankrike var i princip inte emot en återförening. Å andra sidan ansåg de inte att en sådan hade någon aktuell betydelse, den var ingen aktuell fråga, men de försökte oavbrutet sänka hastigheten i processen. Det var främst den franske presidenten, Mitterand, som mycket tidigt tryckte på för att ett förenat Tyskland bättre skulle integreras inom EU.

utöver frankrike och england var andra grannländer också bekymrade. Den största risken var att ett större Tyskland skulle försöka revidera Europas gränser. Under överläggningarna spelade dessa farhågor en viktig roll och att säkra Polens västgräns blev ett villkor för att återföreningen skulle genomföras.

sedan introduktionen av Gorbatsjovs reformpolitik, som innefattade en ny nedrustningsplan och målet för Breschnevdoctrinen – hade Sovjetunionen bestämt över Europas politiska scen. Men med Berlinmurens fall tvingades Sovjetunionen allt mer i bakgrunden, när det gäller utrikespolitik. Inte desto mindre försökte Sovjetunionen i december 1989 att organisera förhandlingar med de fyra allierade om de två tyska staternas framtid. Resultatet blev ett möte med ambassadörerna för de allierades kontrollråd den 11 december, 1989. Detta blev emellertid det sista mötet i sitt slag. Tysklands federala regering var rasande över att några förhandlingar som rörde Tyskland skulle genomföras enbart av de allierade. Den påkallade Tysklands rätt till självbestämmande och krävde att få delta i alla framtida förhandlingar som gällde Tysklands framtid. Den federale kanslern Kohl ansåg att en fri folkomröstning i fråga om återförening skulle hållas i DDR och att denna omröstning skulle vara bindande. USA stödde helt och fullt denna uppfattning och det förekom inga fler förhandlingar där Tyskland var uteslutet. De ersattes med så kallade 2+4-förhandlingar, som innefattade de båda tyska staterna och de fyra allierade.

i februari 1990 beslöts att hålla gemensamma överläggningar som resulterade i tre möten på premiärministernivå och åtskilliga fler där regeringstjänstemän deltog och som pågick till juli 1990. Den 12 september, 1990 kom man i Moskva överens om "avtalet om de slutliga regleringarna rörande Tyskland" och den 15 mars, 1991 hade avtalet ratificerats av alla inblandade länder. Det är sedan detta datum som Tyskland har fått fullständig legal suveränitet.

Det fanns många farhågor i samband med Tysklands återförening, speciellt med tanke på landets förlutna. Vilka orsaker kunde detta ha?

Ett exempel finns på:
www.ggyssi.org/Archives1.html

under de första månaderna efter Berlinmurens fall fanns en självgenererande energi mot förening. Innan muren föll hade ingen politiker, vare sig i öst eller i väst, drömt om att en återförening av Tyskland kunde ske så snabbt.

Diskussion

Sedan 1970-talet hade väst strävat efter ett slags samarbete med Sovjetunionen. Idag hör vi kritiska röster om att konfrontationspolitiken borde ha fortsatt av väst. Vilka skulle konsekvenserna ha blivit, vad kunde ha varit annorlunda?

de inledande förväntningarna att DDR under en tid skulle överleva som en egen stat, gavs slutligen upp av den federala regeringen 1990. I stället sattes kursen nu mot en snabb återförening. Den federala regeringen tog inte längre Modrows regering i DDR på allvar. I DDR-valen, som hade framflyttats till mars 1990, vann "Alliansen för Tyskland" med en klar majoritet. Detta parti bildade en konservativ koalitionsregering i DDR, vars mål var en omedelbar anslutning till den federala republiken.

Från januari 1990 hade också Sovjetunionen varit för en tysk återförening. Trots detta var Sovjets regering främst intresserad av att få garantier för sin egen inre säkerhet. Under förhandlingarna krävde man oavbrutet att Tyskland skulle bli neutralt. Den fria alliansens rösträtt – som i själva verket var ett erkännande av Tyskland medlemskap i NATO – diskuterades under bilaterala förhandlingar mellan Kohl och Gorbatsjov i Kaukasus i juli 1990. I utbyte garanterade den Tyska Federala Republiken lån till Sovjetunionen och även andra former av stöd. Det är viktigt att komma ihåg att vid den tiden hade Sovjetunionen redan börjat lösas upp. Litauen, till exempel, hade redan förklarat sig självständigt.

tysklands nära förbindelse med NATO var ett villkor för amerikanerna, som i alla övriga avseenden oreserverat stödde den Federala Republiken i den snabba marschen mot återförening.

På utrikespolitisk nivå var en annan viktig fråga att säkra Polens gräns mot väster. Den Federala Republiken hade i själva verket erkänt gränsen 1970, men inte under internationell lag. Vid de 2+4-överläggningar som hölls i Paris i juli 1990 deltog bland annat Polens utrikesminister, men den federala regeringen – framför allt kansler Kohl – höll fast vid att endast ett förenat Tyskland kunde ta på sig uppgiften att slutgiltigt fastställa gränserna. Detta bilaterala avtal kom man överens om den 14 november, 1990. I de skandinaviska länderna var det gränsfrågan som var viktigast och man beförde att tyskarna skulle framställa territoriella krav. Den tyske utrikesministern, Hans-Dietrich Genscher, reste till exempel till Köpenhamn i mars, 1990 för att försäkra den danska regeringen om att det inte fanns någon revanschism från tyskarnas sida.

de engelska och franska intressena när det gällde återföreningen mildrades framför allt av Tysklands ökande integration i dåvarande EG:s strukturer. Maastricht-avtalet från 1992, den Europeiska Monetära Fonden och andra beslut som ledde till EU är effekter av den tyska återföreningen, och det var främst Mitterand som hoppades integrera ett förenat Tyskland i sådana multilaterala strukturer. Ett annat resultat av förhandlingarna var utvecklingen i Organisationen för Säkerhet och Samarbete. De gamla förbunden i Öst, som Warszawa-pakten eller den ekonomiska unionen COMECON kollapsade snart.

Se texten om utvecklingen i de baltiska länderna.

Diskussion

På vilka punkter var farhågorna hos Tysklands grannar för en tysk återförening berättigade?

Utvecklingen i DDR

DDR hade i motsats till övriga socialiststater ingen självklar struktur att falla tillbaka på: med den federala republiken (Västtyskland) hade ett andra Tyskland uppstått, som DDR ständigt jämförde sig med. För många av DDR:s invånare tjänade Västtyskland som modell, och eftersom detta inte erkände DDR-medborgarskap, tjänade det också som en plats för flyktingar att fly till. I Västtyskland gjorde man ingen skillnad mellan medborgare i DDR och medborgare i den federala republiken. DDR hade därför ingen enhetlig nationell befolkning, som de övriga socialistländerna hade.

detta var säkert en av orsakerna till att DDR betraktades som en av Sovjetunionens mest lojala tjänare och att det inte hade uppstått någon politisk opposition, som var fallet i Polen och Rumänien. De reformer som Gorbatjov introducerade betraktades med extrem misstro och fruktan och DDR vägrade att anta dem. Från 1988 såg man på hänvisningar till Sovjetunionen som samhällsfientliga. Nu tog oppositionsgrupper upp det tidigare propagandaslagordet "Att lära av Sovjetunionen, innebär att lära sig att vinna" för att uttrycka sin längtan efter reformer.

öppnandet av Ungerns gränser mot väst sommaren 1988 ledde till en väldig ökning av antalet DDR-medborgare, som flydde landet. Man är fortfarande oenig om det var detta "uttåg" till väst, som medförde en stark delegalisering av DDR, eller om det var interna krav på reformer som var huvudorsaken till DDR:s kollaps. Faktum är att DDR sommaren 1989 hamnade i en allvarlig kris, då antalet flyktingar räknades i tiotusental. Dessutom föll länderna inom socialistblocket samman. DDR stängde gränserna mot Polen och Ungern och till slut också mot Tjeckoslovakien.

å andra sidan uppstod också en opposition inom DDR. I september 1989 inträffade något otroligt för DDR; ett oppositionsparti, "Neues Forum", bildades. Denna "gräsrotsrörelse" tog under de följande månaderna fram ett antal viktiga politiska aktörer, men då den politiska trenden tog en riktning mot återförening, minskade rörelsens betydelse. Bland SED:s (Sozialistische Einheitspartei Deutschland, dvs kommunistpartiet i DDR) ledare diskuterade några "en kinesisk lösning", med andra ord att slå ner demonstrationerna med våld och därmed följa exemplet från sommaren 1989 mot studentrörelsen i Kina. Samtidigt fanns inflytelserika röster inom SED, som var för reformer och som vägrade att tillgripa sådana metoder.

Den 7 oktober höll DDR sitt sista jubileumsfirande, 40-årsdagen av statens grundande, då även Gorbatjov deltog. Uttrycket "den som kommer för sent, får ta konsekvenserna", härstammar inte från honom. I stället sa han "Våra, Polens och Ungerns erfarenheter har övertygat oss: om partiet inte anpassar sig efter livets realiteter, är det ute med detta parti".

WWW

På www.hdg.de/indexeng.html finns en webbsida som heter "Haus der deutschen Geschichte" (Den tyska historiens hus), ett statligt museum i Bonn med intressanta detaljer om DDR:s och den federala republikens efterkrigshistoria; hemsidan <http://home.ptt.rv/ego/> har en länksamling på tyska, engelska och ryska om DDR:s historia|a

Philip Zelikov/ Condolezza Rice: Germany Unified and Europe Transformed, Cambridge MA, 1995. Den tyska versionen heter: "Sternstunde der Diplomatie. Die deutsche Einheit und das Ende der Spaltung Europas", Berlin 1999. Citat från sidan 128.

det faktum att Gorbatsjov tydligt meddelade SED:s politbyrå att Sovjetunionen inte skulle intervensera med militära aktioner för att stoppa DDR:s interna problem, var avgörande för de händelser som följde. Vändpunkten kom troligen i Leipzig den 9 oktober, när tiotusentals människor förenade sig i en väldig demonstration, som krävde reformer under parollen "Vi är folket". Stasi (säkerhetstjänsten), den nationella polis-makten och armén samlades i stort antal och det är troligt att partimedlemmar som var för att slå ner demonstrationen, planerade att genomdriva våldsåtgärder. Men SED:s centralkontor i Berlin utfärdade motsatta instruktioner. SED:s hierarkiska stela system kunde inte agera: Ingen order om att skjuta gavs och demonstrationen slutade utan skadade.

Den 18 oktober försökte SED, som hade gått miste om Sovjets stöd, att få lite andrum genom att ersätta statschefen Erich Honecker med Egon Krenz. Den 4 november 1989 demonstrerade flera hundra tusen människor i Östberlin för reformer, men samtidigt för att behålla DDR som en självständig stat. Det var nu tydligt att detta var en "avle-galisering" av det gamla SED-systemet.

Den 9 november inträffade ett missöde: på en presskonferens fick Centralkommitté-medlemmen Günter Schabowski information om nya bestämmelser för människor som lämnar landet. Det skulle bli mycket lättare att lämna DDR eller besöka väst. Man hade planerat ett gradvis införande av dessa regler. På frågan från en av journalisterna, när dessa bestämmelser skulle införas, svarade Schabowski: "omedelbart". Han hade tidigare inte deltagit i diskussionerna i frågan. När nyheten om detta spreds vällde människor mot Berlinmuren och krävde att släppas igenom. Gränsvakterna, som inte hade fått några instruktioner, gav slutligen efter och tillät människorna att passera in i Västberlin. Berlinmuren hade öppnats.

i december 1989 blev SED-reformisten Hans Modrow ny premiärminister och fortsatte med försöken att reformera DDR. Rundabordssamtal organiserades som innefattade representanter från "gräsrotsrörelsen", från regeringen och från SED – samtliga var för reformerna. Men samtidigt skedde en förändring i den allmänna opinionen. Den välkända "Måndagsdemonstrationen" i Leipzig antog en ny karaktär: slagordet "Vi är folket" löd nu "Vi är ett folk". Föreställningen om återförening, som hade varit en viktig fråga för oppositionsgrupperna, dominerade nu gatorna. Något som förstas hade bidragit till detta, var det faktum att alltsedan november hade den västtyska regeringen tillkännagett att man var för en återförening – även om det var på flera års sikt.

men även ur ekonomisk utgångspunkt hade DDR små möjligheter att stå emot de alternativ som den västtyska regeringen presenterade. Omkring 2000 människor – de flesta unga och välutbildade – lämnade dagligen landet vid slutet av 1989. Den västtyska regeringen vägrade att stödja DDR, såvida inte reformer som syftade till marknads-ekonomi infördes. Dessutom gjorde DDR:s inre struktur det svårt med reformer. DDR hade enorma utlandsskulder, industrianläggningar var på det hela taget gamla och improduktiva och miljöförstörelsen hade antagit gigantiska proportioner. DDR:s fortsatta existens som en självständig stat skulle ha medfört stora upppoffringar. Och majoriteten av DDR:s befolkning var inte längre villig att delta i experimentet med "den tredje vägen". Man kan därför säga att den följande perioden utmärktes av allt större tryck för en återförening från medborgarna i DDR.

Diskussion

Fram till 1980-talet nämndes ofta "den tredje vägen" mellan socialism och kapitalism – varför spelar denna "tredje väg" inte längre någon roll i de politiska diskussionerna?

till slut blev det en fråga om förhandlingar. Vid slutet av april 1990 kom kansler Kohl och DDR:s ministerpresident, Lothar de Maizière, överens om att bilda en ekonomisk och social union, som skulle träda i kraft den 1 juli, 1990. Då skulle den tyska marken bli lagligt betalningsmedel i DDR. Det förväntades att den ekonomiska unionen snart skulle följas av en politisk union. Den 23 augusti röstade DDR:s folkammare för en förening med den federala republiken den 3 oktober, 1990. Eftersom båda staterna som var inblandade var tyska behövdes den federala republikens konstitution inte förändras.

trots att trycket för en förening hade spelat en avgörande roll för dessa händelser, skulle hela återföreningsprocessen inte ha varit tänkbar utan den reformering som hade pågått i Sovjetunionen sedan 1985. 1991 existerade inte Sovjetunionen längre: 1989 hade de socialistiska regeringarna i Polen och Ungern försvunnit (efter val), i Tjeckoslovakien (på grund av demonstrationer) och i Rumänien (med våld). Efter ett kupp försök av före detta kommunister, kollapsade Sovjetunionen slutligen 1991. Kommuniststyret – och tillsammans med konfrontationen mellan de båda blocken Öst och Väst – bestämde inte längre över det politiska skeendet i Europa,

den politiska effekten av återföreningen gjorde sig snart känd i Östersjöregionen. En stat hade fullständigt försvunnit och i Baltikum uppstod tre nya stater. Polen och de tre baltiska länderna fick avsevärt stöd från väst i ett försök att stabilisera deras ekonomiska situation. Politiska skillnader avgjorde inte längre politiken i Östersjöområdet. 1992 bildades ett råd – CBSS (Council of the Baltic Sea States) – mellan länderna runt Östersjön. Alla länder som gränsar direkt till Östersjön och dessutom Norge och Island blev medlemmar. CBSS består av fyra EU-medlemmar och ytterligare fyra har ansökt om medlemskap och Ryssland har förbindelser med EU genom en partnerskapsöverenskommelse.

WWW

En kortfattad översikt av Tysklands återförening finns på:
www.intellectbooks.com/europa/number3/blacksel.htm

För information om CBSS, se:
www.baltinfo.org/CBSS.htm

Källor och litteratur:

Om Hansan

Ausklang und Nachklang der Hanse im 19. und 20. Jahrhundert, utgiven av Antjekathrin Graßmann, Trier 2001.

Philippe Dollinger: **La Hanse (XIIe-XVIIe siècles)**, Paris 1964.

På tyska: **Die Hanse**, Stuttgart 1966. På engelska: **The German Hansa**, London 1970.

På polska: **Dzieje Hanzy**, 1975.

Rolf Hammel-Kiesow: **Die Hanse**, München 2000.

Die Hanse. Lebenswirklichkeit und Mythos, utgiven av Jörgen Bracker, Volker Henn und Rainer Postel, Hamburg 21998.

Hjertman, E.G., Böhlin, P. **Hanseförbundet**, Christianstad 1833

Jüri Kivimäe: **Hansa**, Tallinn 1994.

Arned Nedkvitne: **Die Hanse und Norwegen – neue Perspektiven**.

In: Deutschland – Norwegen. **Die lange Geschichte**, utgiven av Jarle Simensen (här saknas plats och år) S. 20-33.

Nordisk Familjebok, Konversationslexikon och realencyklopedi, 10.Bd., Stockholm 1909

Ingvild Øye: **Bergen and the German Hansa**, Bergen 1994.

Johannes Schildhauer/ Konrad Fritze/ Walter Stark: **Die Hanse**, (Ost)Berlin 1981.

Johannes Schildhauer: **The Hansa. History and culture**, Leipzig 1985.

Erik Tibergh: **Moscow, Livonia and the Hanseatic League, 1487-1550**, Stockholm 1995.

Edgar Wolfrum: **Geschichte als Waffe**. Vom Kaiserreich bis zur Wiedervereinigung, Göttingen 2001.

Andra världskriget och dess följder

Robert Bohn und Jürgen Elvert (Hg.): **Kriegsende im Norden**, Stuttgart.

David Cesarani / Paul A. Levine (Ed.): **„Bystanders“ to the Holocaust, A Re-evaluation**, London, Portland 2002.

Ole Kristian Grimnes: **Occupation and Collective Memory in Norway**.

Stig Ekman, Nils Edling (Hg.), **War Experience, Self Image and National Identity: The Second World War as Myth an History**. Stockholm 1997.

Steven Koblik: **The Stones cry out**. Swedens response to the persecution of the Jews. 1933-1945, New York 1988.

Ingrid Lomfors: **Veränderliche oder unveränderliche schwedische Flüchtlingspolitik während des Zweiten Weltkrieges. In: Schweden, die Schweiz und der Zweite Weltkrieg**. Beiträge zum interdisziplinären Symposium des Zentrums für Schweizerstudien an der Universität Örebro, 30.9.-2.10-1999. Hg. von Irène Lindgren und Renate Walder, Frankfurt/M. u.a. 2001.

Fritz Petrick: Einleitung: **Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus in Dänemark und Norwegen (1940-1945)**. Dokumentenauswahl und Einleitung von Fritz Petrick. Berlin, Heidelberg 1993

Fritz Petrick: **Ruhestörung**. Studien zur Nordeuropapolitik Hitlerdeutschlands, Berlin 1998.

Gerd R. Überschär. **Die Einbeziehung Skandinaviens in die Planung "Barbarossa". Finnland in Hitlers Kalkül bei der Wiederaufnahme seines "Ostprogramms"; och: Die Position Schwedens während der Vorbereitungsphase des Krieges. In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Band 4: Der Angriff auf die Sowjetunion**, Stuttgart 1983.

Ulrich Völklein: **Geschäfte mit dem Feind. Die geheime Allianz des großen Geldes während des Zweiten Weltkrieges auf beiden Seiten der Front**, Hamburg, Wien 2002.

Material från Internet

www.levandehistoria.org

www.Redcross.se

Den tyska återföreningen

Alsop, Rachel (ed.): **German Reunification**, 1992, Gale Research

Anderson, Christopher/Kaltenthaler, Karl/Luthardt, Wolfgang (ed.):
Domestic Politics of German Unification, 1993, ISBN 1-555- 87409-6

Fritsch-Bournazel, Renata: **Europe and German unification**, New York, Oxford 1992

Glaessner, Gert-Joachim/Wallace, Ian: **The German Revolution of 1989:
Causes and Consequences**, London 1991

James, Harold/Stone, Marla (ed.): **When the Wall came down:
reactions to German unification**, New York 1992

Merkel, Peter H./Glaessner, Gert-Joachim:
German Unification in the European Context, Pennsylvania State University, 1994,

De baltiska länderna

Georg von Rauch, **Geschichte der Baltischen Staaten 1920-40**,
Hannover 1986 (finns också utgiven på engelska)

Romuald J. Misiunas, Rein Taagepera,
The Baltic States, Years of Dependence 1940-90, London 1993.

Rein Taagepera, **Estonia: return to independence**. Boulder, 1993.

Zigmantas Kiaupa, Ain Mäesalu, Ago Pajur, Gvido Straube,
The history of the Baltic countries, Tallinn, 1999

Eberhard Demm, Roger Noel, William Urban, **The independence of the Baltic States:
origins, causes, and consequences: a comparison of the crucial years 1918-1919
and 1990-1991**. Chicago, 1996.

Material från Internet:

De baltiska länderna under 1900-talet: <http://www.balticsww.com/timeline.htm>

Estlands historia: www.ciesin.ee/ESTCG/HISTORY/

www.ibs.ee/ibs/history/brief/

www.estonica.org/eng/teema.html?kateg=43

Lettlands historia: www.vernet.lv/VT/history.html;

Litauens historia: www.randburg.com/li/general/general_6.html

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Lettland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
900-talet	Estländare, livländare och litauer bosätter sig i dessa områden. De livnärde sig huvudsakligen av jordbruk, jakt och boskapsuppfödning och utvecklade inte någon statsliknande struktur av betydelse. De är bland de sista folken i Europa som övergår till kristendomen.			966 Kung Mieszko I beslutar att kristendomen ska vara statsreligion.	962 Grundandet av det Heliga Romerska Riket (Heiliges Römisches Reich) – senare med tillägget "tysk nation".	Omkring 960 i det nu enade Danmark utlyser Kung Harald Blåtand kristendomen som statsreligion.		
1000-talet				1096: Under de första korstågen äger de första antijudiska pogromerna rum i Västra Europa. Under de följande århundradena undkom många judar förföljelser i Västra Europa genom att fly till Litauen och Polen och där finna skydd och fristad.	10 – och 11 hundra talen Början av den germanska expansionen österut. I slaviska områden (t ex östra Holstein, Mecklenburg, Pommern) grundades byar och städer under styre av den tyska adeln. 1143 Lübecks stad grundas inte långt från det slaviska handelscentret Liubice. Under 11- och 12 hundraleten grundades mer än 4 000 städer i Europa.	1066: Slaver förstör Haithabu, ett viktigt handelscentrum för vikingarna inte långt från Schleswig. Vikingarnas dominerande roll i Östersjöområdet börjar avta. Samma år som vikingarna (normmännen) erövrar England går vikingatiden mot sitt slut.	1000 - 1008 Kung Olof Skötkonung gör kristendomen till statsreligion och enar Sverige.	Finnarna är bland de sista folken, som kristnas.

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Lettland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
900-talet	Estländare, livländare och litauer bosätter sig i dessa områden. De livnärde sig huvudsakligen av jordbruk, jakt och boskapsuppfödning och utvecklade inte någon statsliknande struktur av betydelse. De är bland de sista folken i Europa som övergår till kristendomen.			<p>996 Kung Mieszko I beslutar att kristendomen ska vara statsreligion.</p> <p>1096: Under de första korstågen äger de första antijudiska pogromerna rum i Västra Europa. Under de följande århundradena undkom många judar förföljelser i Västra Europa genom att fly till Litauen och Polen och där finna skydd och fristad.</p>	<p>962 Grundandet av det Heliga Romerska Riket (Heiliges Römisches Reich) – senare med tillägget " tysk nation".</p> <p>10 – och 11 hundra talen</p> <p>Början av den germanska expansionen österut. I slaviska områden (t ex östra Holstein, Mecklenburg, Pommern) grundades byar och städer under styre av den tyska adeln.</p> <p>1143 Lübecks stad grundas inte långt från det slaviska handelscentret Liubice. Under 11- och 12 hundra talen grundades mer än 4 000 städer i Europa.</p>	<p>Omkring 960 i det nu enade Danmark utlyser Kung Harald Blåtand kristendomen som statsreligion.</p> <p>1066: Slaver förstör Haithabu, ett viktigt handelscentrum för vikingarna inte långt från Schleswig. Vikingarnas dominerande roll i Östersjöområdet börjar avta. Samma år som vikingarna (normännerna) erövrar England går vikingatiden mot sitt slut.</p>	<p>1000 - 1008 Kung Olof Skötkonung gör kristendomen till statsreligion och enar Sverige.</p>	<p>Finnarna är bland de sista folken, som kristnas.</p>
1000-talet								

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Lettland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
1300-talet	1343 – 45 Estniska uppror krossas av Svärdsriddarorden. 1346 Danmark säljer norra Estland till Svärdsriddarorden. 13- och 14 hundratalet Inre stridigheter mellan Svärdsriddarorden och Biskopen försvagar Livland.	Furstendömet Litauen blir den ledande makten i öst. 1385: Litauen bildar union med Polen och är 1387 blir kristendomen statsreligion.	1320 Wladislaw I enar flera områden och utropar sig själv till kung. 1364 Universitetet i Krakow grundas. 1386 Union med Litauen.	1356 Den första Hansadagen äger rum i Lübeck. (Hansetag) Deltagarna bestämmer sig för att utöva handels-sanktioner mot Fländern. Det som började med att lokala köpmän organiserade sig för att skydda sin utländska handel utvecklades sedan till en union mellan städer, som kom att dominera handeln i Östersjöregionen för århundraden framåt.	Omring 1340 – 60 inre konflikter och krig med Hansan. 1361 Waldemar Atterdag IV överlämnar Visby till Danmark. Hansan ser det som ett hot mot sina handelsprivilegier och förklarar krig mot Danmark. 1370 Freden i Stralsund . Danmark är besegrat och Hansans handelshegemoni är återställd.	Tyska medborgare får ökat inflytande i svenska städer. 1397 Kalmarunionen: Danmark, Sverige och Norge bildar union. Den danska drottningen Margareta I blir också drottning av Norge (personallians från 1380).		
	1350 Pesten, som började i Italien 1347 spreds över Europa och nådde också Östersjöområdet. Europas befolkning minskade med en tredjedel. Digerdöden orsakade en "agrarkris" under andra hälften av 1300-talet och sädproduktionen minskade drastiskt.							

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Lettland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
1400-talet	Hansans höjdpunkt. 1494 Hansans kontor i Novgorod stängs. Novgorod hade kommit att lyda under Moskva. Reval och Dorpat tog över ledningen för den baltiska handeln.			1410 Slaget vid Tannenberg. Den Teutoniska Orden besegras av den polsk-litauiska storhertigen.	Hansans höjdpunkt. 1418 Lübecks ledande roll som Hansans tröskel bekräftas formellt genom Hansans statuter.	Kalmarunionens period. Danmark i krig med Hansan 1410, 1430-35 unionskonflikter mellan Danmark och Sverige. 1434 - 35 Uppror i Sverige lett av Engelbrekt Engelbreksson.		
1500-talet	1523 Luthers reformation i städerna. 1558 - 62 Krig i Livland. Ryssland segrar. Detta leder till krig i Livland från 1583 - 1629 mellan Ryssland, Polen och Sverige resulterande i att Livland delas i tre delar. 1561 Hertigdömet av Kurland grundas och består fram till 1795.		1525 Den Teutoniska Ordensstaten sekulariseras och underordnas den polska kungen. 1569 Genom "Lublinerunionen" förverkar Litauen sitt oberoende gentemot Polen. Genom motreformationen återkommer katolicismen. Unionen med Sverige 1592 - 99 kollapsar på grund av religiösa konflikter.	1517 I början av reformationen, vilket leder till att Tyskland delas upp och att inre konflikter uppstår mellan Hansastäderna.	Luthers lära sprids genom reformationen. Krig med Sverige för att få herravälde i Skandinavien. 1534-36 "Fejder mellan grevarna"; förvirring hos monarkerna, Lübeck och Hansan försvagas av nederlag.	1521 - 1523 Slutlig separation mellan Sverige och Danmark. Gustav I Vasa blir Sveriges första kung. Slutet av Kalmarunionen. Delar av Sydsverige förblir danskt till 1658. Norge till 1814. I sin kamp gav Vasa stöd till Hansan. Genom reformationen blev protestantismen statsbärande religion. 1561 Kung Erik XIV erövrar norra Estland. Försök görs att återinsätta katolicismen 1570-80. Unionen med Polen 1592 - 99 upphör på grund av religiösa konflikter.		
14 - och 1500-talen	Hansans position försvagas på grund av ändrade handelsvägar i väst och ökad påverkan från centrala krafter inom territorialstaterna. "Samling på den ryska jorden" under Moskvas ledning och ambitionen att bli en stormakt under Ivan IV (1533-1584), men förlorade mot Polen-Litauen och Sverige (1583).							

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
1600-talet	<p>1600 – 1621 genom krig med Polen och Danmark kom Estland och Livland (1643-45) att hamna under svenskt styre.</p> <p>1632 Universitetet i Tartu grundas. (tidigare Dorpat).</p> <p>1680 Politik för att reducera tyskbaltska erövringar.</p>	<p>1600 – 1660 Kamp om den svenska tronen. Polen är den starkaste nationen i östra Europa.</p> <p>Kungens makt minskar till förmån för adelns.</p>	<p>1618 – 48 Det trettioåriga kriget lämnar efter sig ett härjat Tyskland.</p> <p>1648 Freden i Westfalen. Tyskland försvagas. Maktens förskjuts till furstendömena, speciellt i Preussen.</p> <p>1669 Den sista Hansadagen. Hansan splittras.</p>	<p>Krig med Sverige medför ett försvagat Danmark.</p> <p>Försök att återta Sverige misslyckas.</p>	<p>1621 Sverige erövrar Livland (ungefär nuvarande Lettland och Estland) och får kontroll över ryska hamnar och landområden gränsande till Östersjön. Sverige blir den ledande stormakten i Östersjöområdet.</p> <p>1630 Svenskar landstiger i Tyskland och anfaller Habsburgarna i det trettioåriga kriget.</p> <p>Svensk handelspolitik ger gynnsamma handelsvägar över Östersjön till England.</p> <p>1675 Brandenburg/ Preussen växer i betydelse och i slaget vid Fehrbellin förlorar den svenska armén för första gången.</p>	<p>1700-1721 Fortsättning av det nordiska kriget i huvudsak mellan Sverige och Ryssland. Ryssland bildar allians med Polen, Danmark och Livland. Den svenska dominansen bryts i Östersjöområdet och för en period regerar Ryssland över Finland (Karelen) som officiellt kommer under ryskt styre 1809. 1703 St. Petersburg grundas. Ryssland under Peter I (Peter den store) orienterar sig mot Västeuropa.</p>	
1700-talet	<p>1710 Estland och Livland ansluter sig till Ryssland.</p> <p>Den Speciella Baltiska Förordningen 1710-1882 ger den tyskbaltska aristokratin större privilegier.</p>	<p>Polen är ytterst försvagat genom det nordiska kriget (de svenska och saxiska kungarna krigar om den polska tronen).</p> <p>1772 , 1793 och 1795 första, andra och tredje delningen av Polen. Preussen, Ryssland och Österrike delar upp Polen mellan sig. Kurland och Litauen ansluts till Ryssland.</p>	<p>Brandenburg/ Preussen blir centralmakt i Tyskland.</p>	<p>I det nordiska kriget bildar Danmark allians med Polen och Ryssland, dock utan framgång mot Sverige.</p>	<p>1700-1721 Fortsättning av det nordiska kriget i huvudsak mellan Sverige och Ryssland. Ryssland bildar allians med Polen, Danmark och Livland. Den svenska dominansen bryts i Östersjöområdet och för en period regerar Ryssland över Finland (Karelen) som officiellt kommer under ryskt styre 1809. 1703 St. Petersburg grundas. Ryssland under Peter I (Peter den store) orienterar sig mot Västeuropa.</p>		
	<p>16- och 1700-talen</p>	<p>Hansan har upplösts och från 1600-talet är det England och Nederländerna, som är de stora handelsnationerna. Sverige och senare Ryssland och Preussen vinner militär dominans i norra Europa. Under 1700-talet växer Ryssland till en ny stormakt med stor påverkan på Europas politiska utveckling.</p>					

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Lettland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
1800-talet	<p>1816 – 1819 Slaveriet upphör i Estland och Lettland.</p> <p>1829 Den första förbindelsen med ångfartyg mellan Reval och Litbeck.</p> <p>Omkring 1860 – 80 En period med nationalistiska rörelser. Krav på större administrativa rättigheter för tyskalterna.</p> <p>1857 Det estniska nationaleposet "Kalevipoeg" publiceras.</p> <p>Omkring 1880 – 1918 Russifiering.</p>	<p>1815 Som en efterföljare till Wienkongressen organiseras en "polsk kongress", i vilken en personunion med Ryssland skapas.</p> <p>1830/31 Uppror i Polen och Litauen.</p> <p>1861 Slaveriet upphör i Polen och Litauen.</p> <p>Ungefär 1880 – 1918 Russifiering och förtyskning är den förhärskande politiken inom ryss- respektive tyskdominerade områden.</p>	<p>1806 Napoleon besegrar det tysk-romerska kejsardömet.</p> <p>1871 Det tyska riket grundas under preussisk hegemoni. Dessförinnan krig med Frankrike.</p> <p>1895 Kielkanalen öppnas genom vilken genomfarten blir 470 km kortare.</p>	<p>Danmark, som varit lierat med Frankrike under Napoleon, förlorar Norge till Sverige 1814. I Norge möts förändringen med liten förståelse från folket.</p>	<p>1846 "Erik-jansare", en fundamentalistisk gren inom svensk folkväckelse, en grupp om 1000 personer emigrerar till USA. Fram till 1930 hade omkring 1,2 miljoner människor emigrerat från Sverige till USA. Under 18- och 19-hundratalet emigrerade också ett stort antal medborgare från Baltikum till USA.</p> <p>1850ies: "Skandinavismen" försöker utveckla en rörelse i de nordiska länderna.</p>	<p>1809 Ryssland tar över Sveriges kontroll över Finland. Finland blir autonomt men också furstendöme med personunion med Ryssland.</p> <p>1898 Början av russifieringen.</p>		

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Lettland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
1900-talet	<p>1906 Ett blodigt förtryck av upproret i de baltiska länderna.</p> <p>Det ryska tsarväldet faller som ett resultat av den ryska revolutionen 1917. Samma år blir Finland och Litauen självständiga. Sovjetunionen grundas 1922.</p> <p>1918 Estland och Lettland blir oberoende och demokratiska stater. Inbördeskrig med ryskt och tyskt deltagande. Den polska republiken grundas.</p> <p>1920: Krig mellan Ryssland och Polen. Gränsreglering slutförs under 1921.</p> <p>De nya staterna är ekonomiskt och politiskt extremt känsliga och instabila.</p> <p>1926: "Coup d'état" under Marshal Pilsudski in Polen, en auktoritär diktatur inleddes vilket också inleddes i de tre baltiska länderna: Litauen 1926, Estland och Lettland 1934.</p>	<p>1914-1918 Det första världskriget. Weimarrepubliken grundas och monarkerna avsätts.</p> <p>1933 Nazisterna kommer till makten och republiken upphör.</p>	<p>1914-1918: Det första världskriget. De skandinaviska länderna blir neutrala men upprätthåller förhandlingar med alla krigförande nationer.</p>	<p>1905: Norge avskiljs från Sverige och blir ett självständigt kungadöme.</p>	<p>1906 Efter revolutionen reformerar Finland sitt parlament och blir det första europeiska landet med kvinnlig rösträtt.</p> <p>1917 Finland blir självständigt.</p>	<p>1939-1945 Det andra världskriget ödelägger också den baltiska regionen. Tyskland invaderar Polen 1939 och som en följd därav förklarade England och Frankrike krig mot Tyskland. Polen delas mellan Tyskland och Sovjetunionen. 1940 annekteras de tre baltiska staterna av Sovjetunionen. 1940 ockuperar Tyskland Norge och Danmark. 1939/40 äger det s.k. Vinterkriget rum mellan Finland och Sovjetunionen. Finland och Tyskland blir allierade och startar ett andra krig med Sovjetunionen 1941-44. Sverige förblir neutralt under kriget. 1941 invaderar Tyskland Sovjetunionen och ockuperar de baltiska staterna. Tyskarna deporterar judar från alla ockuperade områden och startar en systematisk utrotning. 1945 slutar det andra världskriget med ett besegrat Tyskland. Tyskland uppdelas mellan de allierade. Kort därefter faller "anti-Hitler-koalitionen" samman och 1948 startar det kalla kriget mellan öst och väst, där också den baltiska regionen delas.</p>		

Östersjöområdet från tionde till tjugonde århundradet – En kronologi

Tid	Estland	Lettland	Litauen	Polen	Tyskland	Danmark	Sverige/Norge	Finland
1900-talet		<p>1945 Slutet på andra världskriget. Polskt territorium går över från öst till väst. Polen blir en satellitstat till Sovjetunionen.</p> <p>1944-1953 Stalins terror i de baltiska staterna.</p> <p>1989 "Den sjungande revolutionen" i de baltiska länderna. På årsdagen av den sovjetiska ockupationen bildade en million människor en kedja, som sträckte sig från Riga till Vilnius.</p> <p>I Polen hålls fria val under hösten, kommunistpartiet förlorar.</p> <p>1990 Litauen blir fritt från Sovjetunion.</p> <p>1991 Upplösning av Sovjetunion, Estland och Lettland blir självständiga.</p> <p>1993-1994 Ryska trupper dras tillbaka från de baltiska staterna.</p> <p>1995 Associationsakten mellan de baltiska staterna och EU.</p>	<p>1949 Den tyska demokratiska republiken grundas liksom den federala tyska republiken. Kallt krig.</p> <p>1951 The FRG grundar Montan-Unionen, en föregångare till EU med fem andra medlemsstater.</p> <p>1968 Studentupplopp äger rum i Västtyskland.</p> <p>1990 Tysk återförening. Polens västgräns erkänns av Tyskland.</p>	<p>1971 Danmark träder in i EC (senare EU).</p>	<p>1952 Nordiska rådet: ett konsultativt organ för de skandinaviska länderna, planer på en nordisk union kan inte genomföras.</p> <p>1995 Sverige går med i EU.</p>	<p>1948 – 9s1 Finland förblir neutralt under det kalla kriget med nära ekonomiska och politiska band med Sovjetunionen.</p> <p>1972-1974 Säkerhetskonferensen och Samarbete i Europa äger rum i Helsingfors. Slutkommunikén förbinder medlemmarna att ansluta sig till deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna.</p> <p>1995 Finland går med i EU.</p>		